

CAERT-THRESOOR

Tijdschrift voor de geschiedenis van de kartografie

21ste jaargang 2002, nr. 4

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 2516010

Conservering van kaarten met behoud van authenticiteit
Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
Tentoonstellingsgereed maken van kaarten voor opstellingen
Vervaardigen van zuurvrije dozen voor de kaartenverzameling
Restauratie van atlanten, reisverslagen en dergelijke

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342
Bezoek op afspraak.

CAERT-THRESOOR

Inhoud 21ste jaargang 2002, nr. 4

Joost Augusteijn <i>Les délices des Pays-Bas</i>	97
Lowie Brink en Lucy Holl Mijlpaal of mislukking? Een gewaagd experiment van uitgeverij Ten Brink in de onderwijskartografie	105
Herman Versfelt De Franse kaarten van Noord-Nederland (1811-1813)	109
@ la Carte	119
Varia Cartographica	120
Besprekingen	123
Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven	125
Inhoud 21ste jaargang 2002	128

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

Redactie

Drs. Joost Depuydt, dr. Henk Deys,
drs. Marco van Egmond, dr. Peter van der Krogt,
drs. Sjoerd de Meer, drs. Wanita Resida,
drs. Lida Ruitinga, drs. Martijn Storms, Han Voogt.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen)

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs, enzovoort).

Secretariaat redactie en Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor

J.W.F. Voogt, FRW-Kartografie, Postbus 80.115,
3508 TC Utrecht; e-mail: j.voogt@geog.uu.nl
Giro 9305990 Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor
te Wijk bij Duurstede.

Abonnementen en administratie

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers)
€ 17,00; België € 24,00; buitenland € 29,00.
Losse nummers € 7,00.
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: *Caert-Thresoor*,
Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209,
e-mail: info@drukkerij-vis.nl, giro 5253901.

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Hele pagina per nummer € 60,00
Halve pagina per nummer € 45,00
Kwart pagina per nummer € 30,00
Bij plaatsing in één jaargang (vier nummers): wisselende tekst tien procent korting, vaste tekst vijftien procent korting
ISSN 0167-4994

Afbeelding omslag

Detail van een zeekaart van de Indische Oceaan, omstreeks 1658 uitgegeven door de Amsterdamse kaartenmaker Pieter Goos (1616-1675) (foto: Universiteitsbibliotheek Amsterdam).

Les délices des Pays-Bas

Bij het bestuderen van stadsplattegronden van Nederlandse steden stuit men met enige regelmaat op exemplaren, die afkomstig zijn uit het boek *Les délices des Pays-Bas*, een werk dat aanvankelijk in Brussel en later in Luik en Antwerpen werd uitgegeven. Aangezien de afbeeldingen in de diverse uitgaven nogal verschillen, zal in dit artikel nader worden ingegaan op de acht verschillende drukken, die er van dit boek tussen de jaren 1697 en 1786 verschenen.

De Zeventien 'Verenigde' Nederlanden

In de tweede helft van de 17de eeuw kwamen verschillende in het Frans geschreven boeken uit, waarvan de titel begon met *Les délices de* Het bekendst is *Les délices de la Hollande* van Jean Nicolas de Parival. Aangezien in deze tijd bijna alle topografische werken in de Noordelijke Nederlanden, met name in Amsterdam, gedrukt werden, valt het op dat de eerste druk van *Les délices des Pays-Bas* uit 1697 in Brussel verscheen. Bovendien is het merkwaardig dat onder 'Les Pays-Bas' de zeventien Nederlandse provincies begrepen worden, hoewel deze na de Vrede van Münster in 1648 in verschillende delen uiteengevallen waren.

Een groot deel van dit rijk, 'de landen van herwaarts over', ontstond in de eerste helft van de 15de eeuw onder het bewind van de Bourgondische hertog Filips de Goede en werd zo'n honderd jaar later voltooid onder keizer Karel V met de annexatie van Friesland, Groningen, Utrecht, Overijssel, Gelre en Zutphen. Bij de zogenaamde Transactie van Augsburg in 1548 werden Gelre, Zutphen, Utrecht en Overijssel uit de Westfaalse Kreits afgescheiden en opgenomen in een nieuwe Bourgondische Kreits, samen met alle andere gewesten van de Nederlanden. Een verdere eenwording vond plaats in de Pragmatieke Sanctie van 5 november 1549, waarbij de erfopvolging in alle gewesten identiek geregeld werd en de Nederlanden strak verbonden werden aan de Spaans-Habsburgse monarchie met Karel V en later Filips II als erfelijk heer van de Zeventien Provinciën. De Nederlanden waren hiermee een ondeelbaar geheel geworden, los van Frankrijk en los van het Duitse Rijk.

Godsdienstige twisten waren er de oorzaak van dat deze eenheid maar korte tijd heeft geduurd. In 1572 gingen talrijke Hollandse en Zeeuwse steden 'tot de prins over'. De verdeeldheid nam verder toe bij het sluiten van de Unie van Atrecht op 6 januari 1579 tussen Atrecht, Waals-Vlaanderen en Henegouwen en van de Unie van Utrecht op 23 januari 1579 tussen Holland,

Zeeland, Utrecht en de Groninger Ommelanden. Het belangrijkste staatsstuk was echter het *Placaet van Verlatinghe*, dat op 26 juli 1581 werd afgekondigd. Het verschil tussen de vrije noordelijke provincies en de door Spanje bestuurde zuidelijke gewesten nam verder toe na de sluiting van de Schelde in 1585, wat het einde betekende van de bloei van de tot die tijd belangrijkste Nederlandse havenstad, Antwerpen. Na het vertrek van Leicester in 1588 kwam in het noorden de Republiek van Verenigde Provinciën tot stand. Pas bij de vrede van Münster in 1648 werden de grenzen tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden officieel vastgesteld: de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden met Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland (met Zutphen), Overijssel, Groningen en Friesland aan de ene kant, tegenover de onder Spaans gezag staande Zuidelijke Nederlanden met de acht provincies Brabant, Vlaanderen, Henegouwen, Namen, Luxemburg, Limburg, Artois en Kamerijk. Beide gebieden werden gescheiden door de zogenaamde Generaliteitslanden, omvattende het huidige Zeeuws-Vlaanderen, Noord-Brabant en delen van Limburg. De Fransen zagen kans bij de vredes van de Pyreneeën (1659), van Aken (1668) en van Nijmegen (1678) de provincies Artois en Kamerijk te verkrijgen. Na de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) kwamen de Zuidelijke Nederlanden toe aan de Oostenrijkse Habsburgers, terwijl de Republiek hier in acht barrièresteden troepen mocht legeren tegen mogelijke Franse aanvallen. In de Zuidelijke Nederlanden bracht het zelfstandige prinsbisdom Luik een onnatuurlijke scheiding aan tussen de provincies Limburg en Luxemburg aan de ene kant en Brabant, Vlaanderen, Henegouwen en Namen aan de andere kant. Pas na de Franse tijd waren de beide Nederlanden weer enige tijd verenigd onder koning Willem I.

Ondanks het gescheiden optrekken van de verschillende gewesten deden de kartografen of de Nederlanden nog uit zeventien provincies bestonden. Van de Florentijnse koopman Lodovico Guicciardini is dat nog voor te stellen. De eerste druk van zijn werk *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* verscheen immers in 1567. Maar in de latere folio-uitgaven van dit boek, waarvan de laatste in 1648 uitkwam, lijken de gewesten nog steeds een eenheid te vormen. Ook de fraaie leeuwenkaarten, die vanaf 1583 verschenen, geven het beeld van een eenheidsstaat. Pas in het stedenboek van Blaeu uit 1649

J. Augusteijn (1932) is gepensioneerd wiskundeleraar. Tot zijn grote hobby's behoort de studie naar de geschiedenis van de kartografie. Hij publiceerde eerder over kaarten in bijbels en over stadsplattegronden.

wordt onderscheid gemaakt tussen de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden, maar in het stedenboek van Johannes Janssonius staan alle steden weer vrolijk door elkaar in de volgorde: Brabant (met Antwerpen en Mechelen), Limburg, Luxemburg, Gelderland, Zutphen, Vlaanderen, Atrecht (met Kamerijk), Henegouwen, Namen, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel, Groningen. Hetzelfde geldt voor het stedenboek van Frederick de Wit en de kleinere stedenatlassen, zoals die van Jan Janssen Brouwer uit 1652, van Caspar Merian uit 1654, van Galeazzo Gualdo Priorato uit 1673 en van Christoff Riegel uit 1686 en 1691. Ook in de kleine 18de-eeuwse kaartenatlassen, zoals het *Nieuw en beknopt kaart-boekje, vertoonende de XVII Nederlandse provincien* uit 1741 van Jan de Lat en de *Compleete zak-atlas van de zeventien Nederlandsche provinciën* uit 1786 van Elwe & Langeveld, worden de zeventien provincies nog steeds behandeld alsof ze een eenheid vormen.

In de meeste van bovengenoemde atlassen worden tot de zeventien provincies gerekend:

Vier hertogdommen: Brabant, Luxemburg, Limburg en Gelderland.

Zeven graafschappen: Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Holland, Zeeland, Namen en Zutphen.

Vijf heerlijkheden: Friesland, Groningen, Overijssel, Utrecht en Mechelen.

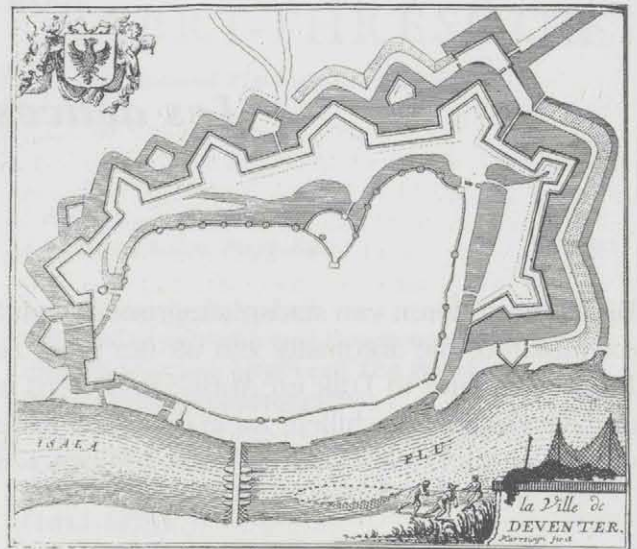
Eén markgraafschap of markizaat: Antwerpen.

Eigenlijk is het maar een kunstmatig gevormd aantal. Zo behoorde Zutphen reeds vanaf het midden van de 12de eeuw toe aan de graaf van Gelre en kwamen Mechelen en Antwerpen na de Brabantse Successieoorlogen van 1356-1357 in het bezit van Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, die tevens hertog van Brabant was. Overijssel werd pas in 1528 een zelfstandig gewest, terwijl het vóór die tijd als Oversticht een onderdeel van Utrecht vormde. Het bisdom Kamerijk en het prinsbisdom Luik werden meestal niet bij de zeventien provincies gerekend.

De uitgaven van 1697 en 1700 (eerste en tweede druk)

De eerste uitgave van *Les délices des Pays-Bas* verscheen in 1697 bij de Brusselse uitgever François Foppens. Het boek was geschreven door de reeds in 1690 overleden rechtsgeleerde en historicus Jean Baptiste Christijn, een man die in zijn laatste jaren kanselier van de hertog van Brabant was. Waarom dit werk pas zeven jaar na Christijns overlijden werd uitgegeven is onduidelijk. Het graveren van de slechts 28 bijgebonden platen kan bezwaarlijk de reden zijn geweest.

De platen bestaan uit een eenvoudige kaart van de Zeventien Verenigde Nederlanden (Van der Heijden, nr. 207), waarop het Spaanse koningswapen met het Gulden Vlies is afgebeeld alsof alle provincies nog onder Spaans gezag vielen, een plaat met voorstellingen van de zeven dagen van de week, zeventien stadsplattegronden van de gewestelijke hoofdsteden, plus plattegronden van Lille, Kamerijk en Luik als hoofdsteden van respectievelijk Frans-Vlaanderen, het bisdom Kamerijk en het prinsbisdom Luik. Op de plattegronden, die bijna allemaal kopieën zijn van de kaarten in het stedenboek van Joan Blaeu, is in de meeste geval-

1. Plattegrond van Deventer in de uitgaven van 1697 en 1700. De weergave van de verdedigingswerken komt precies overeen met die op de kaarten van Blaeu en Janssonius.

len geen stratenpatroon ingetekend. De Duitse stad Geldern en de oude Hanzestad Deventer worden in deze uitgave als de hoofdsteden van respectievelijk Gelderland en Overijssel beschouwd (zie afbeelding 1). Verder komen er nog vijf afbeeldingen voor betreffende de stad Brussel: 'Manneke Pis', het hof (tweemaal), het stadhuis en het huis van de koning op de Markt. Op alle plattegronden staat de vermelding 'Harrewijn fecit', maar op de vijf platen over Brussel komt geen naamsvermelding voor. Destijds werkten verschillende graveurs met de naam Harrewijn in de Zuidelijke Nederlanden: Jacobus, Jacobus Gerard, François en Jean Baptiste. Aan deze uitgave werkte Jacobus mee. Hij werd in 1660 in Amsterdam geboren en was enige tijd leerling van Romeyn de Hooghe. Tussen 1682 en 1688 werkte hij te Amsterdam, van 1688 tot 1693 te Antwerpen, van 1695 tot 1727 te Brussel en vanaf 1727 nog enkele jaren te 's-Gravenhage. Hij graveerde hoofdzakelijk kaarten, stadsgezichten, stadsplattegronden, veldslagen en belegeringen in de Zuidelijke Nederlanden. In *L'Atlas en abrégé, ou Nouvelle description du monde* van Jacques Peeters uit 1692 en in het *Groot wereldlijk- en het Groot kerkelijk toneel des hertogdoms van Brabant* van Jacques le Roy komen nogal wat gravures van zijn hand voor. Zijn zoon Jacobus Gerard verzorgde enkele gravures in latere uitgaven van *Les délices des Pays-Bas*. De twee andere Harrewijns hadden geen aandeel in de acht verschillende uitgaven van dit werk.

Reeds drie jaar later verscheen een tweede druk van het boek met een herziene tekst, met dezelfde bijgebonden twintig plattegronden en met vier nieuwe platen van belangrijke gebouwen, waarvan twee te Antwerpen, één te Amsterdam en een afbeelding van het huis Nieuwburg te Rijswijk, waar in 1697 vredesonderhandelingen plaatsvonden die een eind maakten aan de Negenjarige Oorlog. De platen 'Manneke Pis' en 'Het hof te Brussel gezien vanaf het park' zijn weggelaten, terwijl de andere afbeelding van het hof geheel herzien werd en de vermelding 'Kemnitz fecit' bevat.

De uitgave van 1711/1713 (derde druk)

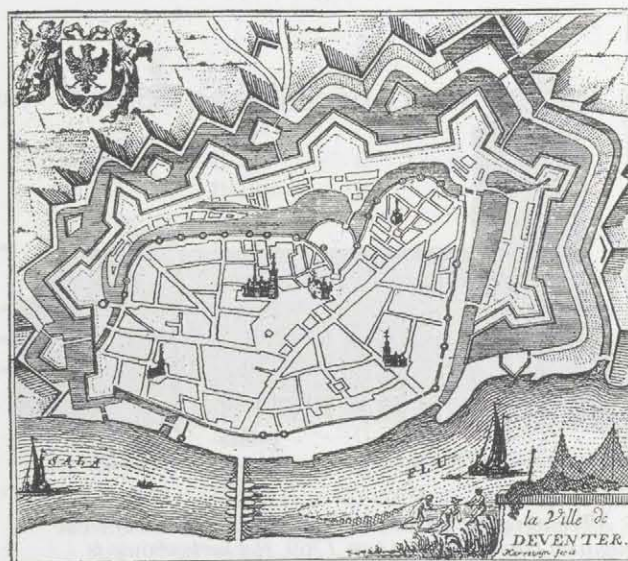
Waarschijnlijk waren de eerste twee uitgaven een groot succes. In 1711 verscheen daarom een nieuwe, uitgebreide editie, die bestond uit drie delen met in totaal 77 platen. Hierbij werden 25 oude koperplaten opnieuw gebruikt, waarbij in enkele gevallen een stads- en provinciewapen aan de plattegrond is toegevoegd en de omgeving van de stad meer gedetailleerd is weergegeven, zoals bij de plattegronden van Antwerpen, Atrecht, Lille, Kamerijk, Luik en Amsterdam. Verder werden 54 nieuwe platen gegraveerd: twee titelprenten, een plattegrond van Leuven, herziene afbeeldingen van de plattegronden van Brussel en Bergen en van het stadhuis te Brussel en 48 prenten met voorstellingen van bijzondere gebouwen, standbeelden enz. De afbeelding van het huis van de koning te Brussel is weggelaten. Op 22 nieuwe platen staat de signatuur 'P. Devel Sculp Brux^s' en op vier 'J.G. Harrewijn fecit'. De meeste gebouwen zijn nogal stijf en vaak ook verkeerd afgebeeld (zie afbeelding 2). Welke idioot een aantal oude plattegronden verprutste zal wel altijd onduidelijk blijven. Op die van Limburg, Mechelen, Namen, Gent, Middelburg, Utrecht, Leeuwarden en Deventer is een totaal gefantaseerd stratenpatroon ingetekend, dat op geen enkele manier met de werkelijkheid overeenkomt (zie afbeelding 3). Op de plattegronden van Zutphen, Luxemburg en Groningen staan kerken ingetekend op plaatsen waar nooit een kerk gestaan heeft en op de kaart van Geldern, waarop in de eerste druk een correct stratenpatroon stond afgebeeld, is een groot aantal fantasieesteepjes ingetekend.

De uitgaven van 1720, 1743 en 1769 (vierde, vijfde en zesde druk)

Door het verprutsen van twaalf van de twintig oude plattegronden was een vierde druk meer dan noodzakelijk geworden. Deze verscheen in 1720 in vier delen onder de titel *Histoire general de Pays Bas, contenant la*

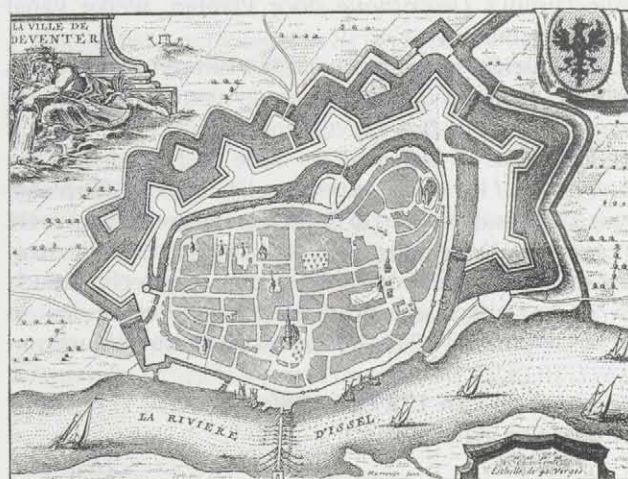

2. Afbeelding van de Sint-Lebunuskerk (S. Livin in plaats van S. Libuin) te Deventer in de uitgave van 1711. De kerk heeft meer weg van een eenvoudige dorpskerk dan van een gotische kathedraal.

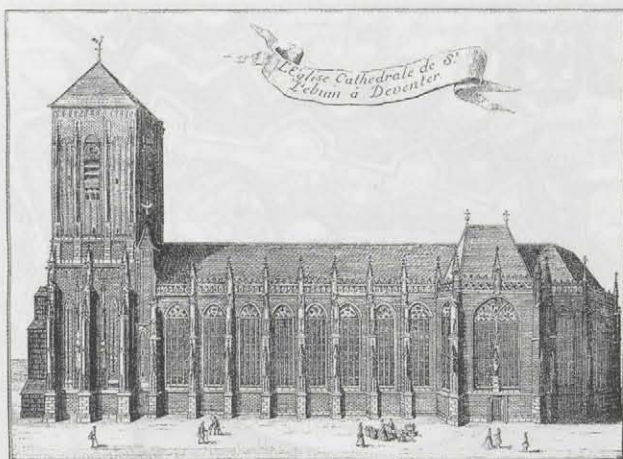

3. Plattegrond van Deventer in de uitgave van 1711/1713. Omdat de oude koperplaat gebruikt werd staan de verdedigingswerken correct afgebeeld, maar het stratenpatroon berust enkel op fantasie, evenals de ligging van het stadhuis en de vier kerken.

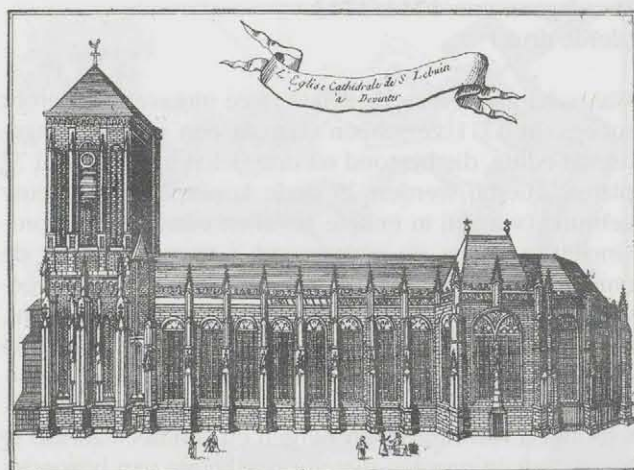
description des XVII provinces en bevatte liefst 143 platen, waarbij van 32 oude en 111 nieuw gegraveerde koperplaten gebruikgemaakt werd. Het kaartje van de Nederlanden is vervangen door één met het rijkswapen, hetgeen duidt op de Oostenrijkse periode (Van der Heijden, nr. 255). Van de plattegronden werden die van de Gelderse steden Geldern en Zutphen weggelaten, de andere negentien opnieuw gegraveerd en hieraan werden nog veertig toegevoegd, waaronder die van de Gelderse bisschopsstad Roermond. Op de kaarten van Roermond, Kamerijk, Aken, Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden, Gouda, Rotterdam, 's-Gravenhage, Middelburg, Utrecht, Leeuwarden, Deventer en Groningen is de bebouwing in de binnenstad gearceerd. Van de platen met bijzondere gebouwen, standbeelden enzovoort werd de

4. Plattegrond van Deventer in de uitgaven van 1720, 1743 en 1769. De kaart vertoont grote overeenkomst met die van Blaeu en Janssonius. De omstreeks 1700 aangelegde nieuwe verdedigingswerken staan niet op deze kaart.

5. Afbeelding van de Sint-Lebunuskerk te Deventer in de uitgaven van 1720, 1743 en 1769. Het kerkgebouw is redelijk correct weergegeven, maar de toren heeft nog haar vorm van vóór 1613, het jaar dat Hendrick de Keyser haar bekroonde met een achtkantige lantaarn met koepeldak.

6. Afbeelding van de Sint-Lebunuskerk te Deventer in de uitgaven van 1785 en 1786. Het is een vereenvoudigde en stijve kopie van afbeelding 5.

kerk te Tienen weggelaten, 32 stuks werden nog eens gebruikt en 53 opnieuw gegraveerd. Bijna alle nieuwe platen dragen de signatuur 'J. Harrewijn fecit', enkele 'J.G. Harrewijn fecit' of 'F. Pilsen Sculp Gand', en op één staat 'Kraft fecit'. De meeste steden en gebouwen zijn niet alleen veel correcter, maar ook veel levendiger weergegeven dan in de voorgaande uitgaven (zie afbeelding 4). Hierdoor is deze derde uitgave de fraaiste van de vier, dit ondanks het feit dat er grove fouten in voorkomen. Zo is een plaat van de St. Vituskerk te Leeuwarden opgenomen, hoewel deze al in 1595 was afgebroken en de toren van de St. Lebunuskerk te Deventer is nog slechter afgebeeld dan in de vorige uitgave (zie afbeelding 5). Naast de zeventig 'Nederlandse' steden worden ook drie Duitse steden behandeld, waarbij naast vier platen van de stad Aken ook afbeeldingen van de dom te Keulen en de kathedraal te Münster voorkomen. Een plattegrond van Aken kwam vanaf 1581 ook al voor in de folio-uitgaven van Guicciardini's *Descrittione* door Plantijn, welke vanaf 1581 verschenen.

In de vijfde heruitgave uit 1743 van de weduwe van François Foppens te Brussel met de nieuwe titel *Histoire general de Pays Bas [...]* en in die uit 1769 van J.F. Bassompierre te Luik met de oude titel *Les délices des Pays-Bas [...]* kwamen respectievelijk 141 en 139 platen voor; die van de kerken te Keulen en Münster zijn terecht weggelaten. Door slijtage van de koperplaten is de arcering van de bebouwing bij de steden Dordrecht, Gouda en 's-Gravenhage geheel of gedeeltelijk verdwenen; in de zesde druk uit 1769 is deze opnieuw aangebracht.

De uitgaven van 1785 en 1786 (zevende en achtste druk)

Blijkbaar voorzag het boek ook aan het eind van de 18de eeuw nog steeds in een behoefte, want in 1785 en 1786 verschenen opnieuw twee uitgaven van het werk, beide in vijf delen. De eerste was in het Nederlands geschreven onder de titel *Het schouwburg der Nederlan-*

den, de tweede in het Frans onder de oude titel *Les délices des Pays-Bas [...]*, septieme edition, [...]. Ze werden uitgegeven door C.M. Spanoghe, boekdrukker en boekverkoper op de Suiker-ruye te Antwerpen. Alle 139 platen die in de uitgave van 1769 voorkomen werden, met uitzondering van de abdij van Orval en de plattegrond van Namen, opnieuw 'in het koper gebracht', terwijl zeventien nieuwe platen met gebouwen uit de Zuidelijke Nederlanden werden toegevoegd. Het kleine kaartje van de Zeventien Verenigde Nederlanden werd vervangen door een onnatuurlijk grote kaart in vier bladen (Van der Heijden, nr. 306). De platen met bijzondere gebouwen hebben minder uitstraling dan de gravures uit de vorige drukken; ze zijn veel stijver, kaler en gestileerder (zie afbeelding 6). Bij de plattegronden is meestal minder van de omgeving getekend en de arcering van de huizenblokken in de binnenstad is steeds weggelaten (zie afbeelding 7).

In enkele exemplaren van de uitgave van 1786 komt een tabel voor, waarop vermeld staat op welke plaatsen de platen door de boekbinder moeten worden ingebonden. Als laatste (na Groningen) staat: 'Quelques Idoles &c.', waarmee bedoeld worden de in 1646, bij het Zeeuwse dorp Domburg gevonden Nehalennia-beelden. Deze plaat is dan ook niet ingebonden bij Zeeland, maar direct achter de Groningse Martinikerk. In onderstaand overzicht staan alle stadsplattegronden van Noord-Nederlandse steden uit de acht verschillende drukken in alfabetische volgorde genoteerd. Omdat de platen nogal verschillend zijn ingebonden, zelfs bij exemplaren van één en dezelfde druk, gebruiken we in de tabel de notatie 'vóór pagina ...'. Wanneer gebruik gemaakt werd van een nieuwe koperplaat, zoals in de jaren 1697, 1720 en 1785, dan is dit aangegeven met het teken '*'. De verprutste stadsplattegronden in de uitgave van 1711 zijn aangeduid met het teken '#', zoals die van de stad Deventer, die in het derde deel tussen de pagina's 168 en 169 is ingebonden. Is de oude koperplaat opnieuw gebruikt, ook al is er het één en ander aan veranderd, dan is dit niet apart vermeld.

Plattegronden Noord-Nederlandse steden

	1(1697)	2 (1700)	3 (1711)	4 (1720)	5 (1743)	6 (1769)	N. (1785)	7 (1786)
Amsterdam	345*	385	II-227	IV-37*	IV-35	IV-341	IV-333*	IV-289
Bergen op Zoom	.	.	.	I-231*	I-259	II-27	II-37*	II-31
Breda	.	.	.	I-235*	I-253	II-19	II-27*	II-25
Delft	.	.	.	IV-77*	IV-73	V-1	V-5*	V-3
Deventer	421*	459	III-169#	IV-343*	IV-346	V-336	V-294*	V-279
Dordrecht	.	.	.	IV-59*	IV-55	IV-367	IV-359*	IV-311
Gouda	.	.	.	IV-103*	IV-101	V-45	V-33*	V-41
's-Gravenhage	.	.	.	IV-127*	IV-125	V-77	V-59*	V-67
Groningen	441*	481	III-195#	IV-383*	IV-381	V-373	V-327*	V-307
Haarlem	.	.	.	IV-67*	IV-63	IV-391	IV-381*	IV-331
's-Hertogenbosch	.	.	.	I-195*	I-239	II-5	II-7*	II-7
Hulst	.	.	.	II-147*	II-169	III-95	III-97*	III-83
Leeuwarden	431*	469	III-141#	IV-311*	IV-319	V-303	V-265*	V-253
Leiden	.	.	.	IV-89*	IV-85	V-15	V-17*	V-15
Maastricht	.	.	.	I-251*	I-283	II-53	II-71*	II-61
Middelburg	403*	441	III-67#	IV-221*	IV-213	V-179	V-149*	V-149
Roermond	.	.	.	I-335*	I-351	II-135	II-153*	II-131
Rotterdam	.	.	.	IV-107*	IV-103	V-49	V-35*	V-43
Sas van Gent	.	.	.	II-153*	II-179	III-105	III-105*	III-91
Utrecht	413*	451	III-105#	IV-265*	IV-275	V-245	V-213*	V-254
Zutphen	329*	367	III-55#	.	.	.	.	.

Vindplaatsen van de verschillende uitgaven

1ste druk (1 deel)

I.1 *Les délices des Pays-Bas ou description générale de ses dix-sept provinces, de ses principales villes & ses lieux les plus renommés.*

A Brusselle : chez François Foppens, M.DC.XCVII [1697].

KUL GBIB : 914.915/CHRI Deli.

2de druk (1 deel)

I.2 *Les délices des Pays-Bas ou description générale de ses dix-sept provinces, de ses principales villes & de ses lieux les plus renommés dans la situation où ils se trouvent depuis la Paix de Ryswyck. Edition nouvelle, corrigée de beaucoup de fautes, & augmentée de figures & de remarques très-curieuses.*

A Brusselle : chez François Foppens, 1700.

KB 1150 G 13; UBA 1092 H 37.

3de druk (3 delen)

II *Les délices des Pais-Bas, contenant une description générale des XVII provinces. Edition nouvelle, divisée en III volumes, augmentée de plusieurs remarques curieuses, & enrichie de figures.*

A Brusselle : chez François Foppens, MDCCXI [1711].

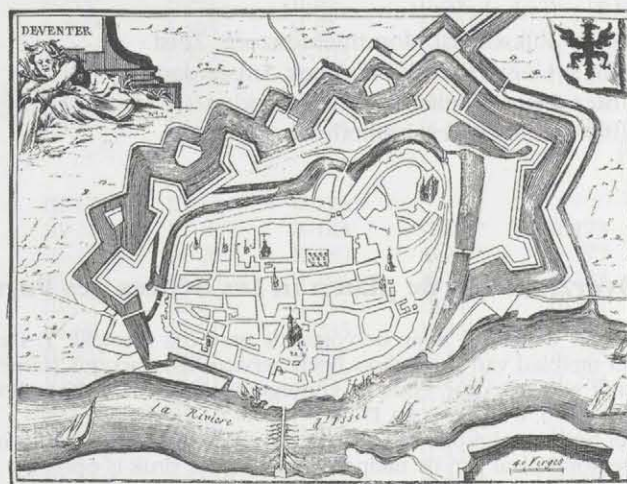
GAR bibl. nr. A 2 A 26; KB 136 G 14; UBL PK 402 G 2.

4de druk (3 delen)

III *Histoire general des Pais Bas, contenant la description des XVII provinces. Edition nouvelle, divisée en IV volumes, augmentée de plusieurs remarques curieuses, de nouvelles figures, & des evenements les plus remarquables jusqu'à l'an MDCCXX.*

A Brusselle : chez François Foppens, MDCCXX [1720].

KB 1150 G 1-4; UBA 1081 E 8-11; UBL 402 G 10-13.

7. Plattegrond van Deventer in de uitgaven van 1785 en 1786, die een vereenvoudigde uitgave is van afbeelding 4.

5de druk (4 delen)

III *Histoire general des Pais Bas, contenant la description des XVII provinces. Edition nouvelle, divisée en IV volumes, & augmentée de plusieurs remarques curieuses, de nouvelles estampes, & des evenements les plus remarquables jusqu'à l'an MDCCXLIII.*

A Brusselle : chez la veuve Foppens, MDCCXLIII [1743].

KB 1150 G 5-8; UBN 724 C6 nr. 1-4.

6de druk (5 delen)

III *Les délices des Pays-Bas ou description géographique et historique des XVII provinces Beligiques. Sixieme édition, revue, corrigée, & considérablement augmentée de remarques curieuses & intéressantes.*

A Liege : chez J.F. Bassompierre, pere, imprimeur de

S.A. & Libraire, M.DCC.LXIX [1769].
KUB TRE 051 A 04/01; UBL 1161 G 19-23.

Nederlandstalige uitgave (5 delen)

IV.1 *Het schouwburg der Nederlanden ofte geographische en historische beschryvinge der XVII Nederlandsche provintien uyt het Fransch nauwkeurig overgezet en met verscheyde aanbelangende stukken vermeerderd.*

Men vind-ze te koop by C.M. Spanoghe, boek-drukker en boekverkooper op de Suyker-ruye MDCCLXXXV [1785].

KB 109 H 29-33.

7de druk (5 delen)

IV.2 *Les délices des Pays-Bas ou description géographique et historique des XVII provinces Beligiques. Septieme edition, revue, corrigée, & considérable augmentée de remarques curieuses & intéressantes.*

A Paris, et se trouvent à Anvers : chez C.M. Spanoghe, imprimeur-libraire, sur la place de la Sucrierie [= Suiker-ruie], MDCCLXXXVI [1786].

KB 109 H 24-28; RMZ nX 2.96; STFT: UBA 525 F 19-23; UBA 2325 E 5-9; UBL 402 G 5-9.

GAR = Gemeentearchief Rotterdam

KB = Koninklijke Bibliotheek, 's-Gravenhage

KUB = Katholieke Universiteit Brabant, Tilburg

KUL = Katholieke Universiteit Leuven

RMZ = Rijksdienst Monumentenzorg, Zeist

UBA = Universiteitsbibliotheek Amsterdam

UBL = Universiteitsbibliotheek Leiden

UBN = Universiteitsbibliotheek Nijmegen

LITERATUUR

Heijden, H.A.M. van der (1998), *Oude kaarten der Nederlanden, 1548-1794 : Historische beschouwing, kaartbeschrijving, afbeelding, commentaar.* – Alphen aan den Rijn ; Leuven. – kaarten 207, 255, 306.

SUMMARY

Les délices des Pays-Bas

In 1648 the Netherlands were officially divided by the Treaty of Munster into the Republic of the Seven United Provinces under the government of the States General and the Southern Netherlands under the authority of the Spanish king. In spite of this fact cartographers pretended that the Netherlands still consisted of seventeen provinces. In the book *Les délices des Pays-Bas* by the Brussels historian Jan Christijn the seventeen provinces occurred in the sequence Brabant, Limburg, Malines, Gelderland, Namur, Arras, Flanders, Hainault, Cambrai, Luxembourg, Liège, Holland, Zeeland, Utrecht, Friesland, Overijssel and Groningen.

The first edition of this book was published in 1697 by François Foppens in Brussels and contained 28 plates of which the majority were engraved by Jacques/Jacob Harrewijn (figure 1). As early as 1700 a second edition appeared with mostly the same images. The third edition of 1711 was more extensive consisting of three volumes and 77 plates (figure 2). Unfortunately a street pattern is drawn on most of the plans which is a product of pure fantasy (figure 3). Subsequent editions were published in 1720, 1743 and 1769 and contained about 140 plates of which the greatest number had been newly engraved, including 59 plans and 74 pictures of churches and special buildings (figures 4 and 5). These are clearly the most beautiful editions, although many pictures did not correspond to reality.

On account of the wear of the copper-plates the seventh and eighth editions in 1785 (in Dutch) and in 1786 (in French) contained 160 totally new plates, most of them corresponding to those of the preceding editions, but in a cruder style (figures 6 and 7).

Overzicht van de platen in *Les délices des Pays-Bas*

In Von Wurzbach staan de volgende graveurs vermeld: 'P. Devel, kopergraveur uit het begin van de 18de eeuw, die onder andere het titelblad van *Les Delices* heeft vervaardigd; Jacobus Harrewyn, kopergraveur, was in 1688 meester te Antwerpen; Jan Lodewijk Kraft was tekenaar, etsen en kopergraveur, geb. c. 1710 te Brussel, overl. Na 1762; Frans Pilsen, schilder en kopergraveur te Gent, geb. 1676, overleden na 1744.'

Tot besluit volgt hier een overzicht van alle platen die in *Les délices des Pays-Bas* voorkomen. Ter verduidelijking:

De koperplaat van de titelprint in de eerste druk is opnieuw gebruikt in 1700, in de deel II uit 1711 en 1769 en in deel III uit 1720 en 1743.

	1 (1697)	2 (1700)	3 (1711)	4 (1720)	5 (1743)	6 (1769)	N. (1785)	7 (1786)
Titelprint	.	.	.	I-V*	I-V	I-V	I-V*	I-V
Titelprint	.	.	I-V*	II-V	II-V	III-V*	II-V*	II-V
Titelprint	V*	V	II-V	III-V	III-V	II-V	III-V*	III-V
Titelprint	.	.	III-V*	IV-V	IV-V	IV-V*	IV-V*	IV-V
Titelprint	.	.	.	.	.	V-V*	V-V*	V-V
Kaart 17 provincies	7*	9	I-1	I-1*	I-1	I-1	I-1*	I-1
De zeven dagen van de week	11*	13	I-3	I-5	.	.	.	.
Brussel, plattegrond	69*	103	I-71*	I-111	I-123	I-193	I-189*	I-159
— gezicht op de stad	.	.	.	.	.	.	I-191*	I-161
— kasteel Willebroek	.	.	.	.	.	.	I-193*	I-161
— 'Manneke Pis'	71*	.	.	.	.	.	.	.
— hof	73*	105*	I-75	I-115*	I-127	I-197	I-213*	I-189
— hof, vanaf het park	73*	.	.	.	.	.	.	.
— stadhuis	75*	107	I-77*	I-117	I-129	I-199	I-197*	I-165
— het huis van de koning	77*	109	.	.	.	.	.	.
— standbeeld Karel van Lotharingen	.	.	.	.	.	.	I-203*	I-165
— St. Goedelekathedraal	.	.	I-81*	I-119*	I-131	I-201	I-201*	I-169
— beeld van St. Goedele	.	.	.	I-121*	.	.	.	.
— reliekhouders H. mirakel	.	.	.	I-123*	I-133	I-205	I-207*	I-171
— altaar H. mirakel	.	.	I-85*	I-125*	I-135	I-207	I-201*	I-171
— kasteel Beaulieu	.	.	.	.	.	.	I-213*	I-189
— kasteel de Laeke	.	.	.	.	.	.	I-225*	I-189

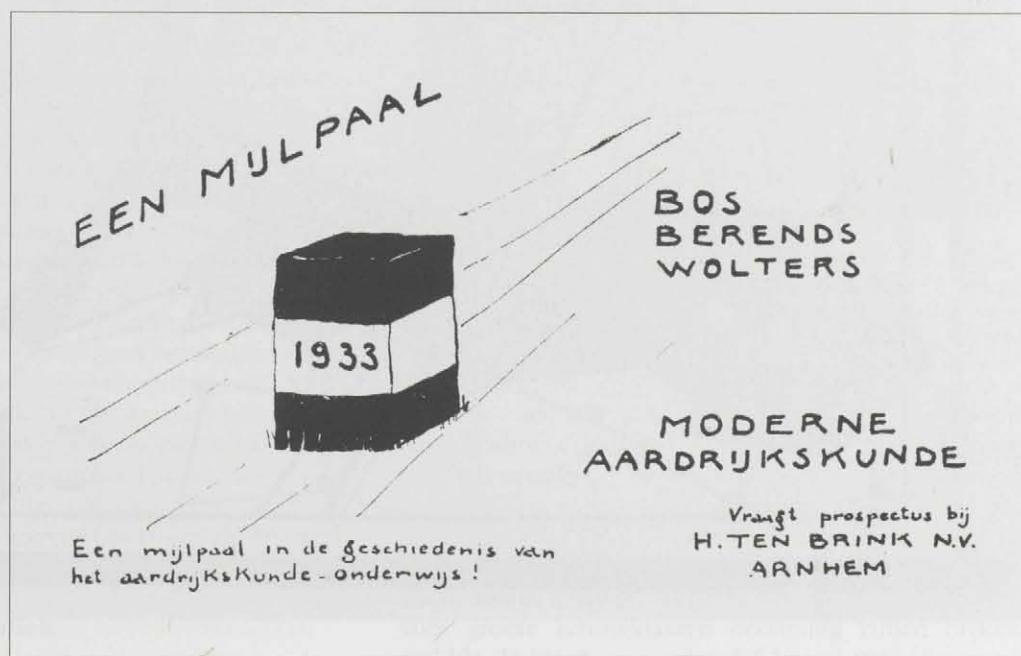
	1 (1697)	2 (1700)	3 (1711)	4 (1720)	5 (1743)	6 (1769)	N. (1785)	7 (1786)
— kasteel Tervuren	.	.	.	.	.	.	I-227*	I-191
Leuven, plattegrond	.	.	I-101*	I-145*	I-159	I-233	I-231*	I-195
— slot van Leuven	.	.	.	.	.	.	I-233*	I-195
— gezicht op de stad	.	.	.	.	.	.	I-231*	I-197
— stadhuis	.	.	I-109*	I-155	I-169	I-247	I-243*	I-205
— St. Pieter	.	.	.	I-157*	I-171	I-247	I-243*	I-205
— kasteel van Heverlee	.	.	.	.	.	.	I-253*	I-215
Antwerpen, plattegrond	89*	123	I-117	I-165*	I-179	I-261	I-257*	I-217
— gezicht op de stad	.	.	.	.	.	.	I-257*	I-219
— OLV-kathedraal	.	.	I-119*	I-167*	I-181	I-263	I-259*	I-219
— stadhuis	.	127*	I-123	I-173*	I-187	I-273	I-269*	I-229
— plattegrond citadel	.	123*	I-125	I-175*	.	.	I-271*	I-229
— standbeeld Alva	.	.	I-127*	I-177	I-189	I-275	I-271*	I-229
— abdij St. Michel	.	.	.	I-183*	I-197	I-287	I-275*	I-235
— abdij St. Bernard	.	.	.	I-187*	I-203	I-293	I-279*	I-241
— kasteel Hoogstraten	.	.	.	.	.	.	I-281*	I-242
Tongerlo, abdij	.	.	.	I-193*	I-207	I-299	I-283*	I-245
Zoutleeuw, plattegrond	.	.	.	I-215*	I-219	I-313	I-293*	I-257
Vilvoorde, kasteel	.	.	.	.	.	.	I-297*	I-263
's-Hertogenbosch, plattegrond	.	.	.	I-195*	I-239	II-5	II-7*	II-7
— gezicht op de stad	.	.	.	.	.	.	II-7*	II-7
— stadhuis	.	.	.	.	.	.	II-9*	II-7
— St. Janskathedraal	.	.	I-145*	I-197*	I-241	II-7	II-9*	II-9
Breda, plattegrond	.	.	.	I-235*	I-253	II-19	II-27*	II-25
— kasteel	.	.	.	I-237*	I-255	II-21	II-29*	II-27
— OLV-kerk	.	.	.	I-237*	I-255	II-23	II-31*	II-27
Bergen op Zoom, plattegrond	.	.	.	I-231*	I-259	II-27	II-37*	II-31
Tienen, OLV-kerk	.	.	I-155*	.	.	.	.	.
Boxmeer, kasteel	.	.	.	.	.	.	II-59*	II-51
Maastricht, plattegrond	.	.	.	I-251*	I-283	II-53	II-71*	II-61
— St. Servaaskerk	.	.	I-189*	I-253*	I-287	II-55	II-73*	II-63
— stadhuis	.	.	.	I-255*	I-291	II-65	II-83*	II-71
Limburg, plattegrond	149*	183	I-211#	I-285*	I-303	II-81	II-101*	II-85
Mechelen, plattegrond	153*	185	I-217#	I-305*	I-323	II-103	II-121*	II-103
— St. Romboutskathedraal	.	.	I-219*	I-307*	I-325	II-107	II-125*	II-109
Roermond, plattegrond	.	.	.	I-335*	I-351	II-135	II-153*	II-131
— St. Christoffelkathedraal	.	.	III-15*	I-337	I-353	II-135	II-155*	II-133
Geldern, plattegrond	319*	357	III-21#	.	.	.	.	.
Zutphen, plattegrond	329*	367	III-55#	.	.	.	.	.
Namen, plattegrond	299*	335	II-131#	III-17*	III-13	II-175	.	.
— St. Aubainkathedraal	.	.	II-133*	III-21	III-19	II-183	II-199*	II-173
Charleroi, plattegrond	.	.	.	III-29*	III-29	II-189	II-207*	II-177
Charlemont, plattegrond	.	.	.	III-35*	III-33	II-195	II-213*	II-183
Atrecht, plattegrond	253*	285	II-83	III-67*	III-67	II-231	II-247*	II-211
— Notre Dame	.	.	II-85*	III-69	III-71	II-235	II-251*	II-213
— abdij	.	.	.	III-81*	III-83	II-237	II-263*	II-225
St. Omer, plattegrond	.	.	.	III-87*	III-91	II-257	II-273*	II-233
— kathedraal	.	.	II-95*	III-89	III-99	II-265	II-281*	II-235
— abdij	.	.	.	III-95*	III-99	II-265	II-283*	II-233
Terouane, plattegrond oude stad	.	.	II-121*	III-123	III-129	II-305	II-319*	II-273
— Notre Dame	.	.	.	III-131*	III-139	II-315	II-329*	II-281
Gent, plattegrond	171*	201	I-243#	II-31*	II-27	II-347	II-363*	II-309
— St. Baafskathedraal	.	.	I-247*	II-37*	II-31	II-353	II-369*	II-314
— stadhuis	.	.	.	II-39*	II-33	II-355	II-371*	II-317
Brugge, plattegrond	.	.	.	II-45*	II-43	II-365	II-381*	II-325
— St. Donaaskathedraal	.	.	I-257*	II-49*	II-45	II-369	II-383*	II-327
— stadhuis	.	.	I-263*	II-53*	II-53	II-375	II-391*	II-333
Ieper, plattegrond	.	.	.	II-63*	II-65	II-397	II-413*	II-351
— St. Maartenskathedraal	.	.	I-275*	II-67*	II-67	II-399	II-415*	II-359
— lakenhal	.	.	I-279*	II-71*	II-75	II-405	II-421*	II-359
Oudenaarde, plattegrond	.	.	.	II-83*	II-87	III-5	III-7*	III-7
— stadhuis	.	.	I-283*	II-83	II-87	III-7	III-9*	III-7
Oostende, plattegrond	.	.	.	II-133*	II-95	III-15	III-17*	III-13
— stadhuis	.	.	.	II-137*	II-99	III-19	III-21*	III-17
Duinkerken, plattegrond	.	.	.	II-115*	II-103	III-23	III-25*	III-21
Wijnouberge, plattegrond	.	.	.	II-95*	II-115	III-37	III-37*	III-31
Grevelinge, plattegrond	.	.	.	II-113*	II-131	III-55	III-55*	III-47
Drie fortén, plattegronden	.	.	.	II-127*	II-137	III-61	III-61*	III-53
Nieuwpoort, plattegrond	.	.	.	II-129*	II-139	III-63	III-63*	III-53
Dendermonde, plattegrond	.	.	.	II-163*	II-153	III-77	III-77*	III-63
Beveren, kasteel	.	.	.	.	II-165*	.	III-91*	III-77
Hulst, plattegrond	.	.	.	II-147*	II-169	III-95	III-97*	III-83
Sas van Gent, plattegrond	.	.	.	II-153*	II-179	III-105	III-105*	III-91
Lille, plattegrond	223*	255	I-361	II-181*	II-183	III-111	III-111*	III-95
— beurs	.	.	.	II-185*	II-187	III-117	III-117*	III-101
Douay, plattegrond	.	.	.	II-195*	II-201	III-131	III-131*	III-113

	1 (1697)	2 (1700)	3 (1711)	4 (1720)	5 (1743)	6 (1769)	N. (1785)	7 (1786)
— stadhuis	.	.	.	II-203*	II-209	III-141	III-141*	III-121
Doornik, plattegrond	.	.	.	II-211*	II-221	III-153	III-153*	III-131
— Notre Dame	.	.	I-379*	II-213	II-223	III-155	III-155*	III-131
— St. Maartenskerk	.	.	.	II-225*	II-239	III-183	III-183*	III-157
St. Amand, abdij	.	.	.	II-239*	II-251	III-197	III-195*	III-167
Bergen, plattegrond	275*	307	II-13*	II-267*	II-279	III-231	III-229*	III-197
— stadhuis	.	.	II-15*	II-269*	II-279	III-233	III-231*	III-199
— St. Waudrukerk	.	.	II-17*	II-273	II-283	III-237	III-235*	III-203
Valenciennes, plattegrond	.	.	.	II-279*	II-291	III-247	III-245*	III-211
— Notre Dame	.	.	II-25*	II-279	II-293	III-247	III-245*	III-211
— stadhuis	.	.	II-27*	II-281	II-295	III-251	III-249*	III-213
Maubeuge, plattegrond	.	.	.	II-301*	II-307	III-261	III-259*	III-223
Ath, plattegrond	.	.	.	II-305*	II-311	III-265	III-263*	III-227
Condé, plattegrond	.	.	.	II-291*	II-315	III-271	III-269*	III-231
Landrecies, plattegrond	.	.	.	II-315*	II-325	III-285	III-281*	III-241
Philippeville, plattegrond	.	.	.	II-317*	II-329	III-289	III-285*	III-245
Liessies, abdij	.	.	.	.	II-331*	III-291	III-289*	III-247
Park van Enghien	.	.	.	II-337*	II-349	III-309	III-303*	III-261
Cambrai, plattegrond	267*	299	III-209	II-351*	II-377	III-347	III-317*	III-293
— stadhuis	.	.	.	II-371*	II-379	III-347	III-341*	III-295
— Notre Dame	.	.	III-211*	II-353*	II-379	III-349	III-343*	III-295
— abdij St. Sepulcre	.	.	.	.	II-383*	III-353	III-345*	III-299
Keulen, Domkerk	.	.	.	II-377*	.	.	.	.
Luxemburg, plattegrond	309*	345	II-165#	III-169*	III-161	IV-21	IV-23*	IV-23
Montmédy, plattegrond	.	.	.	III-181*	III-175	IV-37	IV-39*	IV-37
Orval, abdij	.	.	.	III-183*	III-177	IV-39	.	IV-39
Luik, plattegrond	447*	485	III-249	III-241*	III-239	IV-111	IV-109*	IV-97
— St. Lambertkathedraal	.	.	III-251*	III-243	III-241	IV-113	IV-111*	IV-99
— paleis	.	.	III-261*	III-257*	III-255	IV-127	IV-127*	IV-111
Tongeren, Notre Dame	.	.	III-267*	III-269	III-269	IV-143	IV-141*	IV-121
Dinant, plattegrond	.	.	.	III-283*	III-283	IV-157	IV-155*	IV-133
Lobbès, abdij	.	.	.	III-289*	III-289	IV-163	IV-161*	IV-139
Aken, plattegrond	.	.	.	III-325*	III-325	IV-205	IV-201*	IV-175
— OLV-kerk	.	.	.	III-329*	III-327	IV-211	IV-215*	IV-177
— reliquieën	.	.	.	III-335*	III-333	.	.	.
— stadhuis	.	.	.	III-349*	III-345	IV-221	IV-217*	IV-187
Amsterdam, plattegrond	345*	385	II-227	IV-37*	IV-35	IV-341	IV-333*	IV-289
— stadhuis	.	389*	II-235	IV-45*	IV-43	IV-349	IV-341*	IV-295
— — achterzijde	.	.	II-235*	IV-45	IV-43	IV-349	IV-343*	IV-297
— twee kerken, beurs en waag	.	.	II-237*	V-49	IV-45	IV-351	IV-347*	IV-297
Dordrecht, plattegrond	.	.	.	IV-59*	IV-55	IV-367	IV-359*	IV-311
Haarlem, plattegrond	.	.	.	IV-67*	IV-63	IV-391	IV-381*	IV-331
— St. Bavokerk	.	.	II-259*	IV-69*	IV-65	IV-393	IV-383*	IV-331
— standbeeld L.J. Coster	.	.	II-263*	IV-75*	IV-71	IV-399	IV-389*	IV-335
Delft, plattegrond	.	.	.	IV-77*	IV-73	V-1	V-5*	V-3
— graftombe W. van Oranje	.	.	II-269*	IV-81	IV-77	V-5	V-15*	V-7
Leiden, plattegrond	.	.	.	IV-89*	IV-85	V-15	V-17*	V-15
— St. Pieterskerk	.	.	II-279*	IV-91	IV-87	V-17	V-19*	V-17
— anatomische zaal	.	.	II-285*	IV-97	IV-93	V-25	V-27*	V-23
Gouda, plattegrond	.	.	.	IV-103*	IV-101	V-45	V-33*	V-41
Rotterdam, plattegrond	.	.	.	IV-107*	IV-103	V-49	V-35*	V-43
— St. Laurenskerk	.	.	II-297*	IV-109	IV-105	V-51	V-37*	V-45
— standbeeld van Erasmus	.	.	II-301*	IV-113	IV-109	V-55	V-41*	V-47
's-Gravenhage, plattegrond	.	.	.	IV-127*	IV-125	V-77	V-59*	V-67
— Hof van Holland	.	.	II-315*	IV-133	IV-131	V-85	V-61*	V-67
Rijswijk, huis Nieuwburg	.	427*	II-339	IV-155	IV-153	V-113	V-91*	V-95
Middelburg, plattegrond	403*	441	III-67#	IV-221*	IV-213	V-179	V-149*	V-149
— stadhuis	.	.	III-69*	IV-221	IV-215	V-179	V-149*	V-149
— St. Pieterskerk	.	.	III-67*	IV-223	IV-217	V-181	V-151*	V-151
Vlissingen, stadhuis	.	.	III-71*	IV-227	IV-231	V-197	V-167*	V-165
Veere, stadhuis	.	.	III-75*	IV-231	IV-239	V-203	V-173*	V-171
Nehalennia-beelden	.	.	III-65*	IV-219	.	V-213	V-181*	V-309
Utrecht, plattegrond	413*	451	III-105#	IV-265*	IV-275	V-245	V-213*	V-205
— Domkerk	.	.	III-107*	IV-267	IV-277	V-247	V-215*	V-207
— stadhuis	.	.	.	IV-271*	IV-287	V-263	V-221*	V-219
Leeuwarden, plattegrond	431*	469	III-141#	IV-311*	IV-319	V-303	V-265*	V-253
— stadhuis	.	.	.	IV-313*	IV-319	V-305	V-265*	V-253
— St. Vituskerk	.	.	.	IV-313*	IV-323	V-309	V-269*	V-257
— Grote kerk	.	.	III-143*	IV-315	IV-323	V-309	V-271*	V-257
Deventer, plattegrond	421*	459	III-169#	IV-343*	IV-347	V-337	V-295*	V-279
— St. Lebuïnuskerk	.	.	III-171*	IV-345*	IV-347	V-337	V-297*	V-279
Münster, Domkerk	.	.	.	IV-381*	.	.	.	.
Groningen, plattegrond	441*	481	III-195#	IV-383*	IV-381	V-373	V-327*	V-307
— St. Martinikerk	.	.	III-199*	IV-387	IV-383	V-375	V-329*	V-309

Mijlpaal of mislukking? Een gewaagd experiment van uitgeverij Ten Brink in de onderwijskartografie

'Een mijlpaal in de geschiedenis van het aardrijkskunde-onderwijs.' Zo prees uitgeverij H. ten Brink in 1933 in een advertentie haar nieuwste methode *Moderne Aardrijkskunde* vol zelfvertrouwen aan (zie afbeelding 1). De Arnhemse uitgeverij bracht een reeks uiterst gestileerde schoollandkaarten op de markt. Maar na een paar jaar verdwenen ze alweer geruisloos uit het assortiment.

1. Advertentie met aankondiging van de nieuwe onderwijsmethode *Moderne Aardrijkskunde* in *De Sollicitant* van 15 februari 1933 (6 x 11 cm).

Uitgeverij H. ten Brink had een naam hoog te houden in de Nederlandse onderwijswereld. Het bedrijf stond bekend als een kleine maar eigenzinnige educatieve uitgeverij (Beumer, 1998) en was succesvol met de uitgaven van zak- en reisatlassen van Nederland (Koeman en Homan, 1985). De vestigingsplaats was eerst Meppel (1848-1916), daarna Arnhem (1917-1937) en vervolgens weer de oude standplaats Meppel. In het fonds zat vanaf de tweede helft van de 19de eeuw een groot aantal schoollandkaarten. Het ging om traditionele, al dan niet 'blinde' wandkaarten (gemaakt door onder anderen Oldenburger, Blink en Schuiling), zoals ook concurrenten als Thieme, Noordhoff en Wolters die aanboden. Vooral die twee laatste uitgevers domineerden de Nederlandse schoolkaartenmarkt. Dat wil niet zeggen dat ze de eerste waren op dat gebied. Tal van uitgeverijtjes en schoolmeesters probeerden in de 19de eeuw een graantje mee te pikken op de schoolkaarten- en

schoolplatenmarkt. In die tijd breidde het klassikaal onderwijs zich uit en werden naast lezen, rekenen en schrijven ook geschiedenis en aardrijkskunde verplichte kost. Wolters kwam rond 1875 met zijn eerste wandkaarten en Noordhoff volgde niet lang daarna. Langzaam maar zeker verschenen in de eerste helft van de vorige eeuw bij beide uitgeverijen complete series natuurkundige en staatkundige kaarten (Brink en Holl, 2003). De zware concurrentie uit Groningen bracht uitgeverij Ten Brink wellicht op het idee om het eens over een andere boeg te gooien. Onderwijzer H.B. Bos, 'hoofd eener school' J. Berends en 'leeraar h.b.s.' M.F.J. Wolters begonnen aan de methode *Moderne Aardrijkskunde* en in 1933 verschenen de eerste wandkaarten (op karton of op linnen aan rol) van Nederland en van de elf provinciën (zie bijvoorbeeld afbeelding 2). Tegelijkertijd werd van Nederland een groot en klein formaat legpuzzel uitgebracht, met een opvallende typografie op de doos (zie afbeelding 3). 'Aan de heeren moet de eer gegeven worden, dat zij op dit gebied werkelijk iets nieuws hebben gegeven', schreef redacteur J.B. Ubink in *De Sollicitant, nieuwsblad voor het Lager, Middelbaar en Gymnasiaal Onderwijs* van 22 februari 1933.

Dr. ir. L.E.S. Brink is eigenaar van antiquariaat De Wereld aan de Wand, dat gespecialiseerd is in schoollandkaarten.
Drs. L.M.A. Holl is freelance tekstschrijver en eindredacteur.

2. Schoolwandkaart van de provincie Gelderland uitgegeven door H. ten Brink te Arnhem (1933, 72 x 90 cm, privé-collectie auteurs).

Extreme stilering

De nieuwe kaarten van Ten Brink waren een perfecte representant van het bekende motto van Alexander von Humboldt in de eerste *Bos' Schoolatlas* van uitgeverij Wolters: 'Nur leer scheinende Karten prägen sich dem Gedächtnisse ein.' Het aantal kaartelementen is in de methode sterk teruggebracht. Een kaart is per definitie een vereenvoudigd model van de werkelijkheid, maar in de methode Moderne Aardrijkskunde was het weglaten en stileren extreem doorgevoerd. 'Door weloverwogen stileren zijn al de overbodige bochtjes weggenomen, zoodat het vormen van een goed kaartbeeld wordt bevorderd', benadrukte de uitgeverij. Maar het was wel even wennen. 'Vooral bij kaarten op kleine schaal heeft iedere ontwerper de onvermijdelijkheid ervaren van talrijke omissies bij kustvormen, rivier-trajecten, e.t.q. Maar hier wordt welbewust en opzettelijk meer over boord gezet dan tot dusver de gewoonte was', concludeerde 'E.R. Asmus' in het *Christelijk Schoolblad*, *Onze Vacatures* van 9 februari 1933. Het idee van een zeer sterk gestileerde kaart was over-

gens niet nieuw. De twee schematische tekenatlassen van T. Jansma en G.S. van Krieken waren wellicht een bron van inspiratie voor Bos, Berends en Wolters (Jansma en Van Krieken, 1907 en 1909). Het gebruik van schematische vormen in deze atlassen werd noodzakelijk geacht voor de functie die deze tekenatlassen hadden: het vlot leren natekenen van de kaarten. De tevens opgenomen natuurkundige kaarten, in de atlas uit 1909, waren niet bedoeld om nagetekend te worden en werden daarom traditioneel afgebeeld ('den gewonen vorm laten behouden, dien de leerling op de wandkaart ook ziet en die hem niet vreemd mag blijven'). Dit geeft een verschil aan met de schematische wandkaarten van Bos, Berends en Wolters, die wel bedoeld waren om de traditionele kaarten in het onderwijs te vervangen. D.E. Zuidhof had het idee van vereenvoudigde landschapsvormen ook al toegepast in een atlas onder de titel *De wereld in rechte lijnen* (Zuidhof, 1931). Deze atlas bevatte aardrijkskundige diagrammen van de ligging en de grootte van de provincies van Nederland, de landen van Europa, de werelddelen en van de eilanden van Oost-Indië. Het is niet duidelijk in hoeverre Bos, Berends en

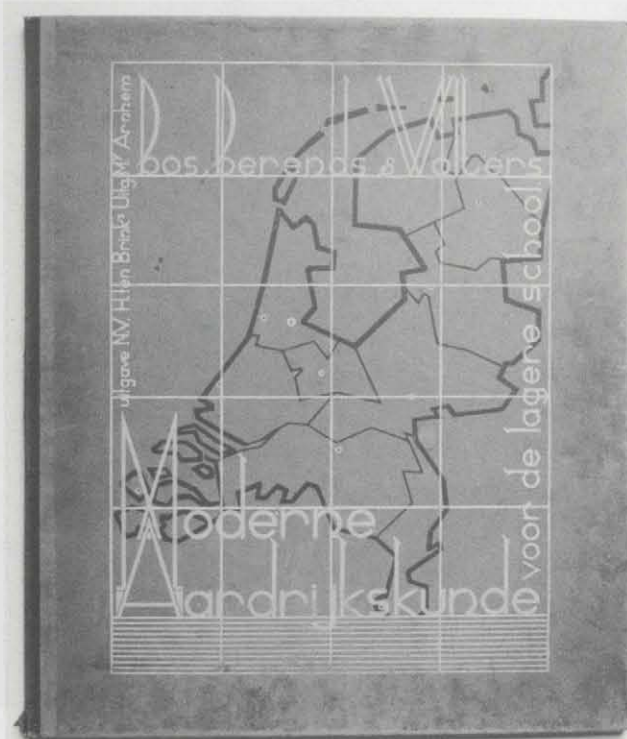
Wolters gebruik gemaakt hebben van Zuidhofs ideeën, maar Ubink van *De Sollicitant* denkt dat dat wel meevalt: 'Hun methode moet al in voorbereiding zijn geweest, toen Zuidhof verscheen. Uitgevers kunnen ook niet goochelen.' Opvallend is dat in 1933 bij Ten Brink ook het boekje *Voor de figuurzaag: tien eenvoudige voorbeelden voor de figuurzaag met toelichting* van dezelfde H.B. Bos uitkwam. Misschien vatte hij tijdens het figuurzagen het plan op voor de legpuzzel van Nederland. Wie de kaarten bekijkt, bekruipt bovendien de gedachte dat de drie auteurs wellicht beïnvloed en geïnspireerd zijn door de kunststroming De Stijl. Het proces van 'doorbeelden' ofwel het reduceren van een oorspronkelijke, natuurlijke voorstelling tot primaire kleuren en rechthoekige vlakken, lijkt in de kaarten terug te vinden. De abstracte kaarten bevatten alleen maar rechte lijnen en hoekige vormen en zijn gedrukt in een beperkt aantal – grotendeels primaire – kleuren. Om wat voorbeelden te geven van de ver doorgevoerde stiling: de rivieren op de provinciekaart van Gelderland bevatten geen bochten maar alleen scherpe knikken hier en daar. De enkele beek die erop staat is hetzelfde lot beschoren: de Hierdensebeek van het Uddelermeer bij Garderen naar het IJsselmeer is zo recht als een lineaal. Het laagveengebied bij Veenendaal wordt voorgesteld door een dikke, paarse lijn. Minstens zo opvallend is dat heel Gelderland maar twee heuvels telt: de Imbosch en de Zijpenberg bij Arnhem, alsof de rest van de provincie vlak is. Op de provinciekaart van Noord-Brabant is geen spoor te bekennen van de Biesbosch. Die was wellicht niet in het strakke stramien te gieten. De grens van Brabant met het noorden van de provincie Limburg laat vier kaarsrechte lijnen naast elkaar zien: die van de spoorlijn (oranje), een strook zandgrond (geel), de provinciegrens (zwart) en de Maas (blauw).

Ver doorgevoerde systematiek

De kaarten – geproduceerd via offsetdruk – ademen met andere woorden de modernistische idee van stabiliteit en systematiek. De kaarten kennen nauwelijks grafische opsmuk. Versieringen – zoals mooie sierranden en sierletters van oudere kaarten – waren uit den boze. Zelfs de voorletters van de auteurs zijn weggelaten, ook al kan dat verwarring geven: auteur Bos van deze kaarten is gemakkelijk te verwarren met kaartenmakers als P.R. Bos van Wolters en R. Bos van Noordhoff. Consequent is ook de afmeting van de wandkaarten. Alle provinciekaarten kennen dezelfde afmetingen én dezelfde schaal en dat doet een provincie als Utrecht wat verloren overkomen. De allergrootste steden zoals bijvoorbeeld Rotterdam en Antwerpen worden niet door de gebruikelijke veelhoek afgebeeld, maar door een zeer grote cirkel.

Recensenten lijken positief

Bij het verschijnen van de eerste kaarten (waarbij opvallend genoeg ook *Paulus' Reizen* zat) waren de recensenten van de schoolbladen vrij lovend. Ze spraken van een doorbraak op het gebied van het aardrijkskundeonderwijs. 'Deze methode is inderdaad merkwaardig', schreef recensent A. v. A., in *Het Correspondentieblad* van 20 juli 1933. 'Met veel genoegen heb ik serieus

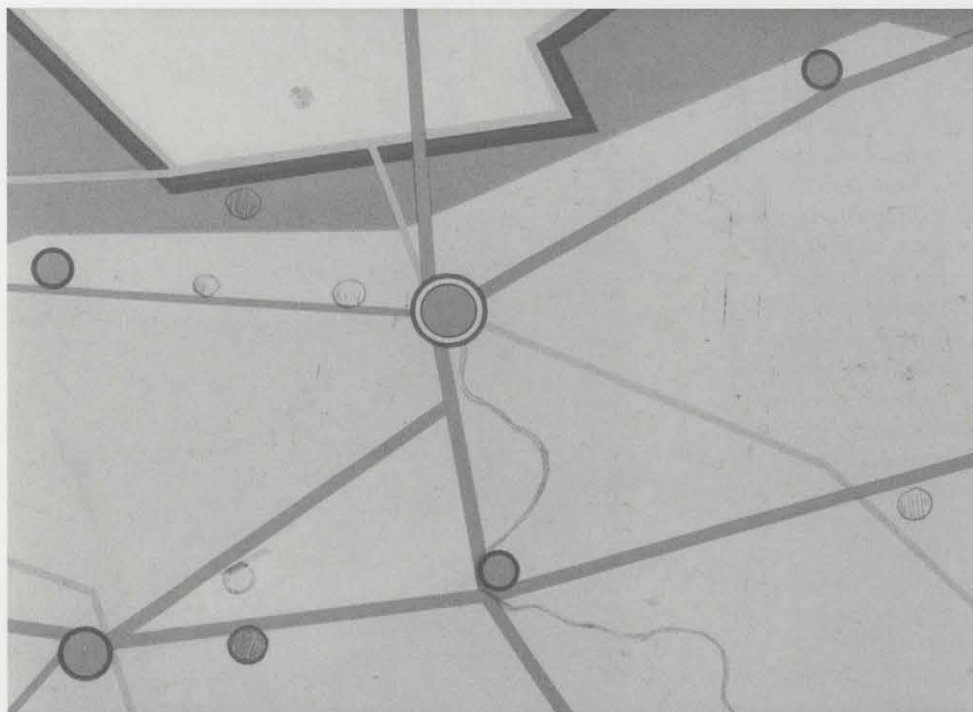

3. Legpuzzel van Nederland uitgegeven door H. ten Brink te Arnhem (1933, 43,5 x 37 cm, privé-collectie auteurs).

van alle onderdeelen kennis genomen, zoodat ik tot de conclusie kwam: uitnemend werk, waaraan moeite noch kosten is gespaard. Auteurs en uitgever verdienen een ruime afzet.' De recensent van het *Algemeen Handelsblad* hield zich liever nog even op de vlakte. 'Beoordeeld onafhankelijk van klasse-ervaring ziet het materiaal er aardig uit.' Maar 'of ze in de praktijk vol-doen zullen, moet de ondervinding leren en ook of ze voor groote schoolklassen doelmatig zullen blijken', meldde de krant op zondag 5 februari 1933. En er was natuurlijk ook kritiek: 'De inhoud van de kaarten is tot een minimum teruggebracht. Dat heeft enkele bezwaren', schrijft Ubink in *De Sollicitant*. 'Niet iedereen is met dat minimum tevreden. Zonder twijfel is dat minimum, wat de provinciën betreft, te gering voor de kinderen, die juist in zoo'n provincie wonen. Ten behoeve van deze hogere eischen kunnen de kaarten aangevuld worden met gegomde oranje-cirkeltjes voor de plaatsen en gegomde blauwe en oranje strooken voor de wateren en de spoorwegen.' Het is de vraag of de scholen dat deden: op een oude kaart van Noord-Brabant heeft een nijvere schoolmeester zelf de Dommel ingetekend. Hij had dat mooi recht kunnen doen of gebruik kunnen maken van de speciale plakstroken om in de stijl te blijven van Moderne Aardrijkskunde. Het riviertje werd echter op de traditionele, kronkelige wijze bijgetekend (zie afbeelding 4). De vele Nederlandse waterwegen ogen onnatuurlijk als enkel en alleen met hoekige vormen wordt gewerkt, moet hij – en met hem meer mensen – gedacht hebben.

Acceptatie

Het is de vraag hoeveel scholen de wandkaarten van Ten Brink daadwerkelijk invoerden. Het voorkomen

4. Fragment (Den Bosch en omgeving) van de schoolwandkaart van de provincie Noord-Brabant uitgegeven door H. ten Brink te Arnhem (1933, gehele kaart 72 x 90 cm, privé-collectie auteurs).

van bepaalde schoolkaarten op beurzen en dergelijke in de huidige tijd geeft indirect een maat voor het commerciële succes bij het verschijnen van die kaarten vele decennia geleden. Een voorbeeld daarvan zijn de schoollandkaarten van uitgeverij Dijkstra in Zeist (jaren '50 van de vorige eeuw), waarop de middelen van bestaan via symbolen staan afgebeeld. Gebruikte exemplaren van deze Dijkstra-kaarten zijn nog steeds in ruime mate beschikbaar en dat geeft aan dat deze symboolkaarten – ook een soort onderwijsvernieuwing – in grote aantallen zijn verkocht. De abstracte varianten van Ten Brink duiken heden ten dage slechts sporadisch op, wat duidt op lage verkoopcijfers. De kaarten van bijvoorbeeld Wolters en Noordhoff uit de jaren dertig van de vorige eeuw zijn relatief makkelijk te vinden. Ten Brink kondigde bij het verschijnen van de provincie- en Nederlandkaarten in haar fondscatalogus van 1933 aan, dat ook de Europese landen, de werelddelen, de toenmalige koloniën en zelfs de 'Woestijn-tocht der Israëlieten' in de stijl van Moderne Aardrijkskunde zouden worden uitgegeven. Dat is echter nooit meer gebeurd, wat ook al aangeeft dat deze methode meer geld kostte dan ze opleverde. In 1939 kwam Ten Brink in haar fondscatalogus nog met een nieuwe Europakaart, maar deze was al niet meer gemaakt in de stijl van Moderne Aardrijkskunde. Een oude voorraad van de wandkaarten was nog wel te koop, maar werd zonder veel nadruk ergens achteraan gepresenteerd. Schoolkaarten leken een steeds minder belangrijk aandachtsgebied en na de Tweede Wereldoorlog waren ze helemaal uit het assortiment verdwenen. Uitgeverij Ten Brink ('door versterf en erfenis' net voor de oorlog weer verhuisd van Arnhem naar de oude stek Meppel) meldde het al in haar catalogus van 1939: 'Vele bakens zijn verzet, nieuwe uitgaven zijn in wording.' De innovatieve onderwijsmethode Moderne Aardrijkskunde leek veelbelovend, maar was commercieel waar-

schijnlijk weinig succesvol. De leraren vonden de kaarten misschien toch te abstract. Een minder extreem doorgevoerde stilering had wellicht destijds tot een betere en bredere acceptatie geleid. De Moderne Aardrijkskunde-kaarten van Ten Brink mogen dan op scholen nooit wijdverbreid zijn: de overgebleven exemplaren illustreren de modernistische idealen uit de jaren '20 en '30 van de vorige eeuw en vormen in ieder geval ook tegenwoordig nog een opvallende wandversiering.

LITERATUUR

- Beumer, T.H.H. (ed.) (1998), *Grafisch intermezzo: Ten Brink 150, Giethoorn 75*. – Meppel: Giethoorn Ten Brink.
- Brink, L.E.S. en L.M.A. Holl (2003), De aardrijkskundige wandkaarten van Noordhoff en Wolters. – In: *Kartografisch Tijdschrift XXIX* (2003). – Ter perse.
- Jansma, T. en G.S. van Krieken (1907), *Schematische teekenatlas van Nederland*. – Amsterdam: Versluys.
- Jansma, T. en G.S. van Krieken (1909), *Schematische teekenatlas van Europa en de werelddeelen*. – Amsterdam: Versluys.
- Koeman, C. en H.J.A. Homan (1985), *Atlantes Neerlandici, volume VI: A supplement to the volumes I-V and a bibliography of geographical, celestial and thematic atlases published in the Netherlands between 1880 and 1940*. – Alphen aan den Rijn: Canaletto. – blz. 136-138.
- Zuidhof, D.E. (1931), *De wereld in rechte lijnen*. – Haarlem: Joh. Enschedé en Zonen.

SUMMARY

Landmark or failure? A risky experiment of publisher Ten Brink in educational cartography

In 1933 publisher H. ten Brink in Arnhem introduced a new method in educational cartography: Modern Geography. It contained very stylized classroom wall maps, in which only straight lines were used and all bends were eliminated. While this radically new method was received favourably by reviewers, it turned out not to be a commercial success.

De Franse kaarten van Noord-Nederland (1811-1813)

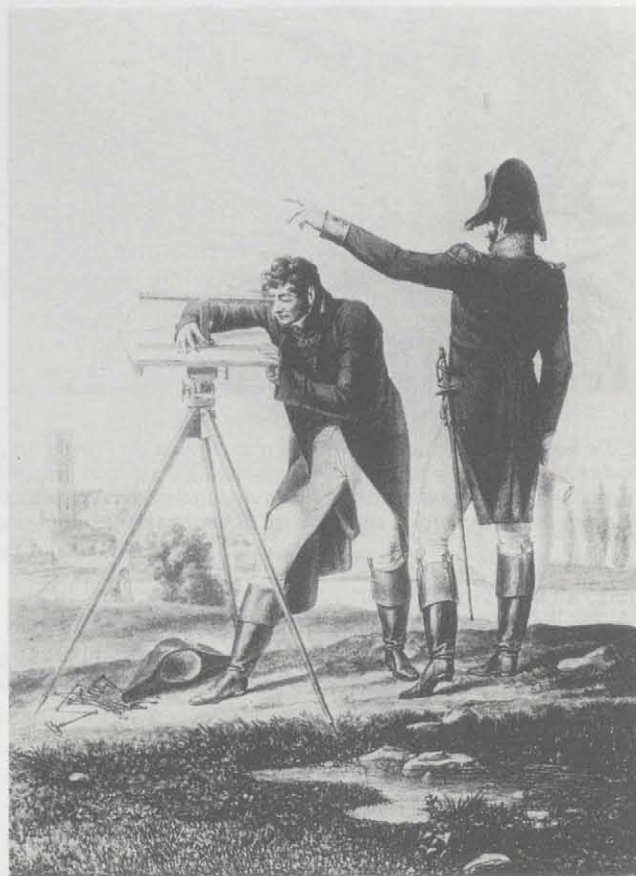
Ongeveer 200 jaar geleden hebben Franse militaire ingenieurs grote delen van Drenthe en Noordwest-Overijssel en de gehele Friese en Groningse kust in kaart gebracht. De kaarten die zij vervaardigden hebben lange tijd verborgen gelegen in de militaire archieven in Frankrijk. In dit artikel wordt de ontstaansgeschiedenis van deze kaarten, die in een door de Drentse Historische Vereniging te Assen uitgegeven atlas afgebeeld zijn, nader belicht.¹

De kaart van Krayenhoff

Ten tijde van de activiteiten van de Franse militaire ingenieurs maakte Nederland deel uit van het Franse keizerrijk. Voor Napoleon, die toen over een groot deel van Europa heerste, waren betrouwbare kaarten van zijn rijk van groot belang, zowel voor militaire als voor bestuurlijke doeleinden. Zijn wens om ook van Nederland, dat in die jaren geheel bij Frankrijk was ingelijfd, goede kaarten te hebben leidde tot de karteringen in het noorden van ons land. Van de veertig zeer gedetailleerde en fraai gekleurde topografische kaarten, die de Fransen vervaardigden, hebben 25 betrekking op Drenthe en Noordwest-Overijssel en vijftien op de noordelijke kust, van Harlingen tot aan de Duitse grens. De Franse kartografische activiteiten in het noorden van ons land hingen nauw samen met een landelijke ontwikkeling op dit terrein: de vervaardiging van de 'Grote kaart van de Bataafsche Republiek' door luitenant-kolonel C.R.T. Krayenhoff. In 1789 was in Frankrijk de revolutie uitgebroken en enkele jaren daarna begon dat land zijn militaire macht te gebruiken om zijn politieke idealen in Europa uit te dragen. In 1794 veroverden de Franse legers de Zuidelijke Nederlanden en begin 1795 trokken zij, gesteund door een legioen uitgeweken Nederlandse patriotten, over de bevroren rivieren de Republiek der Verenigde Nederlanden binnen. Weerstand was er nauwelijks, de patriotten konden de macht overnemen en de Bataafse Republiek (1795-1806) proclameren. In de twintig roerige jaren die volgden zou het staatsbestel van ons land drastisch gewijzigd worden en zou de basis gelegd worden voor de huidige Nederlandse eenheidsstaat.

Eén van de veranderingen, die in die periode tot stand kwam, lag op het vlak van de kartering. Van de provincies die deel uitmaakten van de Republiek der Verenigde Nederlanden bestonden in het algemeen behoorlijke kaarten, maar door de federalistische structuur

H.J. Versfelt is secretaris van de Drentse Historische Vereniging. Hij publiceert regelmatig over onderwerpen die betrekking hebben op de Drentse geschiedenis, vooral op het gebied van de krijgsgeschiedenis en de kartografie. Voor zijn pensioering heeft hij voor de Shell-groep en de Nederlandse Aardolie-maatschappij (NAM) gewerkt.

1. Franse militaire ingenieurs bezig met een terreinopname. Eén van hen kijkt door de vizierlineaal van de meettafel teneinde de ligging van een punt in het landschap te bepalen. Op de grond ligt een meetketting, welke voor het meten van afstanden werd gebruikt (uit: Kolonel Berthaut, *Les ingénieurs géographes militaires 1624-1831*).

en de relatief zwakke centrale overheid was nooit een betrouwbare kaart van het gehele land totstandgekomen. Het ontbreken van een dergelijke kaart werd door het bestuur van de Bataafse Republiek als een groot gemis gevoeld, vooral vanwege de plannen om naar Frans voorbeeld tot een nieuwe bestuurlijke indeling van het land in departementen, arrondissementen en gemeenten te komen. In november 1798 werd daarom luitenant-kolonel C.R.T. Krayenhoff belast met het vervaardi-

2. De kaart van Pijnacker uit 1634 was tot aan de Franse Tijd de enige oorspronkelijke kaart van de gehele provincie Drenthe. Als zodanig is hij in die periode van grote waarde geweest, maar begin 19de eeuw was hij sterk verouderd. Het landschap was in de tussenliggende periode veranderd en de landmeetkundige technieken waren inmiddels zover verbeterd dat veel nauwkeurigere kaarten konden worden vervaardigd (Drents Archief, Topografische atlas nr. 48).

gen van een 'Groote kaart van de Bataafsche Republiek', uit te voeren in acht bladen met een titelblad, op een schaal van 800 Rijnlandse roeden op een duim (1:115.000). Als eerste stap begon hij met het verrichten van driehoeksmetingen, waarbij de posities van een groot aantal kerktorens werd bepaald. Zijn kaart zou de eerste meetkundig betrouwbare kaart van ons gehele land worden. Door allerlei oorzaken liep het vervaardigen van Krayenhoffs kaart grote vertraging op. Dat was mede door de vele andere taken en functies, die hij kreeg toebedeeld. Zo was Krayenhoff in 1799 betrokken bij de verdediging van Noord-Holland tegen een Engels-Russisch invasieleger, werd hij benoemd tot 'Directeur der Fortificatiën' en was hij 'Commissaris van het Bataafse Gouvernement' bij het Franse Armée du Nord. Ten tijde van het Koninkrijk Holland – in 1806 had Napoleon de Bataafse Republiek opgeheven en had hij zijn broer Lodewijk Napoleon naar ons land had gestuurd om dat als vorst te regeren – was Krayenhoff zelfs een tijdlang minister van Oorlog. Nadat Napoleon in 1810 ook het Koninkrijk Holland had opgeheven en Nederland geheel had ingelijfd bij Frankrijk werd hij benoemd tot Inspecteur-Generaal der Genie. Al deze bezigheden waren vanzelfsprekend niet bevorderlijk voor zijn kartografische activiteiten. In 1810 waren pas drie bladen van zijn kaart gereed, de nummers I, II en IV waarop Zeeland, Brabant en delen van Holland en Gelderland waren afgebeeld.²

De ontstaansgeschiedenis van de 'Drentse' kaarten

De ontstaansgeschiedenis van de Franse kaarten van Drenthe en omliggende gebieden – niet alleen Drenthe, maar ook een deel van Noordwest-Overijssel, van het Groningse Westerwolde en van het Friese Weststellingwerf werden in kaart gebracht – moet worden gezien in het licht van twee ontwikkelingen: het streven van Napoleon om tot uniforme kaarten van het gehele Franse Keizerrijk te komen en de werkzaamheden aan Krayenhoffs kaart. Betrouwbare kaarten bestonden in die tijd in Europa slechts in beperkte mate en betroffen bovendien meestal kleinere gebieden. Napoleon had als eerste stap opdracht gegeven voor het Duitse deel van zijn rijk een uniforme kaart te maken. Deze 'Carte de l'Empereur', die uit 420 bladen op een schaal van 1:100.000 bestond, kwam in juli 1809 gereed.³ Voor ons land was het niet nodig een geheel nieuwe kaart te maken; de kaart van Krayenhoff zou in de behoefte voldoen. De Franse kartografische activiteiten in Nederland zouden dan ook grotendeels op het met spoed voltooien van deze kaart gericht zijn. Het lag in de bedoeling de ontbrekende bladen zoveel mogelijk te baseren op al bestaande kaarten, voor zover deze althans van aanvaardbare kwaliteit waren. Voor grote delen van Nederland bestonden dergelijke kaarten. Voor Friesland bijvoorbeeld, konden de Fransen gebruikma-

4. Deze kaart, die een gebied van tien bij twintig kilometer bestrijkt, geeft een beeld van de streek ten oosten van Meppel. Nabij de stad overbeersten de toen al verkavelde groenlanden, waarop de veeteelt werd bedreven. Meer naar het oosten lagen de uitgestrekte heidevelden, waarover de schaapherders met hun kuddes rondtrokken

Duitse 'ingenieurs auxiliaires' in dienst en van het Franse leger kreeg hij als hulp een aantal soldaten, die zijn mensen konden helpen met het dragen van de kettingen die voor het meten van afstanden werden gebruikt. Als basis voor de opmetingen kon hij beschikken over de door Krayenhoff met driehoeksmetingen bepaalde ligging van een aantal kerktorens. Aangezien dit aantal onvoldoende was als basis voor de karteringswerkzaamheden, begon d'Epailly eerst verdere metingen te verrichten. Vooral de Martinatoren van Groningen bewees daarbij goede diensten, daarvandaan was bij goed weer een flink deel van de torens in de provincies Groningen, Drenthe en Friesland zichtbaar.⁵ Zijn ingenieurs liet hij met de werkzaamheden in Zuidwest-Drenthe en Noordwest-Overijssel beginnen, omdat aan kaarten van dat gebied in verband met het werk aan blad VIII van de kaart van Krayenhoff de meeste behoefte was. Van Noordwest-Overijssel werd alleen het oostelijke deel opgemeten; voor het westelijke gedeelte was dat niet nodig, een van d'Epailly's mensen, de Nederlandse militaire ingenieur Van der Merwede, had dat kort daarvoor al gedaan.⁶ In 1812 kwamen ook de meer noordelijke en oostelijke delen van Drenthe aan de beurt.

De vervaardiging van de kustkaarten

De opdracht tot het vervaardigen van kaarten van de kuststrook bereikte d'Epailly in augustus 1811. Deze additionele taak hield geen verband met de werkzaamheden aan de kaart van Krayenhoff. De reden voor de opdracht, die voortvloeide uit een wens van Napoleon zelf, was de vrees voor een Engelse invasie. Die vrees was zeker niet irreëel. Reeds in 1799 was een grote Engels-Russische troepenmacht Noord-Holland binnen-

gevallen, waaruit ze pas na zware strijd door het Bataafse-Franse leger verdreven waren. In augustus 1809 bemachtigden de Engelsen Vlissingen, veroverden Walcheren en Schouwen-Duiveland en hielden dat gebied geruime tijd bezet. Ook voerden zij regelmatig kleinere landingen uit op de waddeneilanden. Al met al was de vrees voor nieuwe aanvallen dus begrijpelijk. Uit militair oogpunt waren goede kaarten van de eilanden en de kuststrook dus hard nodig.

d'Epailly's opdracht hield in dat de gehele kust, de eilanden en de wadden vanaf Harlingen tot aan de mond van de Elbe in Duitsland met grote spoed in kaart moesten worden gebracht. Hem werd opgedragen een aantal van zijn in Zuidoost-Drenthe werkzame landmeters op dit werk in te zetten. In september ontving hij nadere instructies. De te maken kaarten moesten net als de 'Drentse' kaarten op schaal 1:20.000 worden getekend. De zeedijk, de hoog- en laagwaterlijn, zandbanken, wegen loodrecht op de kust en de topografische details tot 100 meter landinwaarts moesten worden gekarteerd. Torens, windmolens en andere landschapkenmerken tot 2.000 meter vanaf de dijk moesten worden opgetekend. Bij een inventarisatie bleek al spoedig dat de Service des Ponts et Chaussées (de vroegere Directie van de Waterstaat) reeds over kaarten van goede kwaliteit van de Nederlandse eilanden beschikte. Die kaarten hoefden alleen gecontroleerd te worden, wat overigens voor de daarbij betrokkenen wel een probleem zou blijken te zijn, aangezien de bevolking van de eilanden erg pro-Engels was. De Nederlandse kust moest wel worden opgemeten, daarvan hadden de Fransen geen andere kaarten ter beschikking dan – vaak verouderde – kaarten van enkele delen van de kust en de provinciekaarten van Friesland en Groningen. In Duitsland moesten zowel de eilanden als de kust in kaart worden gebracht.

5. De kaart toont het deel van Overijssel aan weerszijden van het Zwarte Water. Ten westen van deze rivier is een gedeelte van het in 1363 in hoofdlijnen verkavelde en daarop bedijkte veenmoeras Mastenbroek, gelegen tussen Zwolle, Kampen en Genemuiden, te zien. Ten oosten ervan lagen de laaggelegen booïlanden die, zoals uit de vele eendenkooien blijkt, een paradijs voor trekvogels waren.

In totaal werden veertig kustkaarten vervaardigd, waarvan vijftien betrekking hebben op de Nederlandse kust en 25 op de Duitse kust en eilanden.⁷ Eenmaal met de werkzaamheden begonnen bleek het opmeten van de laagwaterlijn grote moeilijkheden te geven aangezien de platen bij eb te kort droog vielen om daarop metingen te doen. Wel konden ingenieurs van de marine, die met sonderingen werkten, behulpzaam zijn. In oktober 1811 werd besloten dat de opmetingen op zee beperkt konden blijven tot alleen de hoogwaterlijn.⁸

Eind januari 1813 waren vrijwel alle kustkaarten en alle 'Drentse' kaarten gereed. Het enige wat d'Epailly nog te doen stond, was het voltooiën van zijn werk in de Achterhoek. In maart 1812 was hem opgedragen ook de streek tussen Haaksbergen en Dinxperlo in kaart te brengen en had hij er vijf van zijn mensen gedetacheerd. In het mei 1813 kon hij ook de acht van dat gebied gereedgekomen kaarten naar Parijs sturen.⁹ In maart 1813 vertrok hij uit Groningen, teneinde in Amsterdam het transport van de voor de opmetingen gebruikte instrumenten te regelen. Nadat dit gebeurd was keerde hij ook zelf terug naar Frankrijk.

Verborgen in de Franse militaire archieven

In de loop van 1812 en 1813 waren de gereedgekomen kaarten naar Frankrijk gestuurd en ondergebracht in het Dépôt Général de la Guerre te Parijs. Daar werden ze voorzover daarvoor nodig gebruikt voor het graveren van de voor het drukken van de kaart van Kraysenhoff benodigde platen. Dit Dépôt bezat toen al een grote verzameling kaarten van Nederland. Deze waren voornamelijk afkomstig van het in 1811 opgeheven Dépôt generaal van Oorlog te Amsterdam. Nadat het Franse keizerrijk in 1814 ineen was gestort werd als uitvloeisel

van het verdrag van Wenen bepaald, dat de uit Nederland afkomstige kaarten moesten worden teruggegeven. Na langdurige onderhandelingen over de uitwerking van dit besluit gebeurde dat in 1816 inderdaad, voor zover de kaarten niet inmiddels uit het Dépôt waren verdwenen.¹⁰ De onder leiding van d'Epailly gemaakte kaarten bleven echter in Parijs achter. Deze waren immers in opdracht van het Dépôt Général de la Guerre gemaakt en ook door deze instelling betaald. Nederland kon dus geen recht op deze kaarten laten gelden.

In de jaren die volgden raakten ze in vergetelheid. Meer dan 150 jaar gingen voorbij zonder dat men zich er van bewust was dat deze fraaie kaarten in de militaire archieven in Parijs verborgen lagen. Pas in 1970 werden ze bij een onderzoek in het archief van de Service Historique de l'Armée de Terre te Vincennes (een voorstad van Parijs) teruggevonden door C. Koeman. Deze liet ten behoeve van enkele instellingen, waaronder het Drents Archief, kopieën op ware grootte van de kaarten van Drenthe en omliggende gebieden maken en berichtte over zijn vondst door middel van een artikel in de *Nieuwe Drentse Volksalmanak*.¹¹ Van de kustkaarten werden geen fotokopieën gemaakt.

Service Historique de l'Armée de Terre

Het militaire archief te Vincennes is gevestigd in een van de bijgebouwen van het Chateau de Vincennes, een vroeger paleis van de Franse koningen. Het archief bevat een zeer groot aantal kaarten van Nederland. Het kaartenbakje 'Hollande' bevat ongeveer 400 kartonnen fiches; computers hebben in deze instelling hun intrede nog niet gedaan. Elk van deze fiches verwijst naar een of meerdere kaarten. Het fiche 'Drenthe' bijvoorbeeld,

6. Op dit deel van een van de Franse kaarten is Assen te zien, dat in 1812 nog slechts zo'n 1.100 inwoners telde. De detaillering van de kaarten is dusdanig dat de individuele bebouwing van de afgebeelde plaatsen te herkennen is. Westelijk ligt het toen nog onontgonnen Kloosterveen, naar het noorden strekten de beidevelden zich uit.

7. Een van de vijftien in 1811 door Franse militaire ingenieurs vervaardigde kaarten van de Friese en Groningse kust. Deze kaart toont een deel van de kuststrook van Friesland. Ook de kust en eilanden van Oost-Friesland (Duitsland) werden door hen in kaart gebracht.

gaf toegang tot een verzameling van 73 kaarten, waaronder de in dit artikel beschreven kaarten, 25 kaarten van Oost-Friesland (Duitsland) en de acht kaarten van de Achterhoek. Een ander fiche gaf toegang tot een exemplaar op calque in dertig bladen van de Hottingerkaart van Wedde en Westerwoldingerland. Ook van de waddeneilanden waren veel kaarten aanwezig. Bij mijn bezoeken heb ik de kaarten van de drie noordelijke provincies bekeken. Het bleken vrijwel alle handschriftkaarten te zijn, veelal uit de 18de en begin 19de eeuw daterend. Van een aantal daarvan werden voor archiefinstellingen en particulieren foto's besteld.¹²

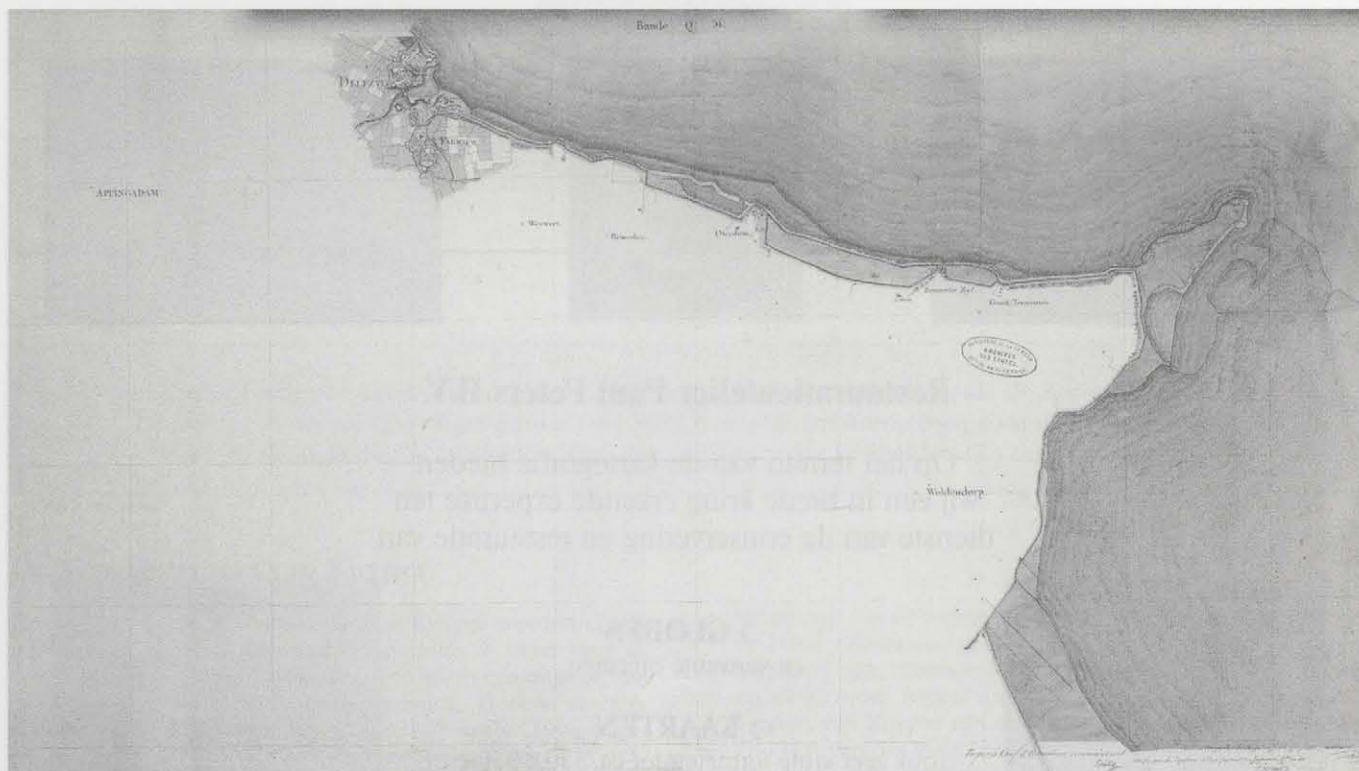
Behalve kaarten zijn ook veel documenten over Nederland in het archief te vinden. Naast het correspondentiearchief over de ontstaansgeschiedenis van de in dit artikel beschreven kaarten trof ik ook een groot aantal documenten met statistische en beschrijvende informatie over provincies en plaatsen in ons land aan, alle daterend uit de Franse Tijd.¹³ Al met al kan een bezoek aan dit archief nog veel interessante informatie opleveren op zowel kaartkundig als algemeen geschiedkundig gebied.

NOTEN

1. H.J. Versfelt, M. Schroor, *De Franse kaarten van Drenthe en de noordelijke kust, 1811-1813*. – Groningen, 2001.
2. P.W. Geudeke, *Choro-Topographische kaart der Noordelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden*. – Haarlem, ca. 1799. – Blz. 3-14.
3. Kolonel Berthaut, *Les ingénieurs géographes militaires 1624-1831*. – 2 dln. – Parijs, 1902. – dl. II. – Blz. 71,122.
4. Bibliothèque de Service Historique de l'Armée de Terre, Vincennes, correspondentiearchief 3M 382, brief Sanson 18

april 1811; brieven d'Epailly 30 april, 22 juni, 10 juli, 7 december 1811, 23 februari 1812, 11 maart 1813. Het uit ongeveer 1.000 bladzijden bestaande correspondentiearchief 3M 382 bevat voornamelijk correspondentie tussen Generaal-majoor Krayenhoff, Luitenant kolonel De Man, Chef d'escadron d'Epailly, Generaal Sanson (directeur van het Dépôt Général de la Guerre te Parijs) en kolonel Muriel (onderdirecteur van het Dépôt Général de la Guerre). Het is op verzoek van de Drentse Historische Vereniging op microfiches gezet. Deze microfiches zijn aan het Drents Archief overgedragen. Een kort overzicht van de inhoud van elk van de 147 fiches is aldaar beschikbaar.

5. Bibliothèque, Correspondentiearchief, brieven d'Epailly 10 juli, 18 mei 1812; overzichtsstaten november en december 1811.
6. Van der Merwedes kaart van Kuinder, Blokzijl en Vollenhove uit 1810 (Algemeen Rijksarchief, Geniearchief B 20).
7. Berthaut, dl. II, 223,224; Bibliothèque, Correspondentiearchief, brieven Sanson 24, 26 augustus, 25 september, 14 december 1811; brief d'Epailly 11 januari 1812.
8. Bibliothèque, Correspondentiearchief, brieven d'Epailly 16, 28 oktober, 27 december 1811.
9. Bibliothèque, Correspondentiearchief, brief Sanson 20 maart 1812; brieven d'Epailly 21 juli 1812, 12 mei 1813.
10. Berthaut (noot 3), dl. II, blz. 421-424.
11. C. Koeman, Een Franse topografische kaart van Drenthe uit de jaren 1811-1813. – In: *Nieuwe Drentse Volksalmanak*, 88e jaargang (1970): blz. 89-101. De fotokopieën van de kaarten in het Drents Archief worden bewaard in de Topografische Atlas, nr. TA 385. Van de Drentse kaarten en kustkaarten bevinden zich in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag ook kopieën op calque (Geniearchief 4 OSK D-7). Het is zeer wel denkbaar dat deze kopieën ten tijde van de teruggave van de Nederlandse kaarten in 1816 zijn gemaakt. Wegens de slechte toestand van deze calques heb ik niet onderzocht of dit stel volledig is.
12. Foto's werden besteld van de kaarten van de Achterhoek ten behoeve van het Rijksarchief in Gelderland, van een aantal Groningse kaarten ten behoeve van de Groninger

8. Deze kaart van een gedeelte van de Groningse kust bestrijkt de zeeueringen langs de Ems en de Dollard van Delfzijl in het noorden tot en met het noordelijke gedeelte van de zeedijk van de in 1769 bedijkte Oostvolderpolder. Meer dan elders dragen deze zogeheten Oosterse dijken de sporen van de strijd tegen het water. Regelmatig moest hier land worden prijsgegeven of was de aanleg van inlaagdijken nodig.

Archieven, van enkele kaarten van de eilanden ten behoeve van de Cultuur Historische Vereniging 'Tromp's Huys' te Vlieland en van de kaarten van Oost-Friesland. Van de kaarten van de Achterhoek zijn ook kleurenkopieën aanwezig in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag (Geniearchief, 4-OSK G-3).

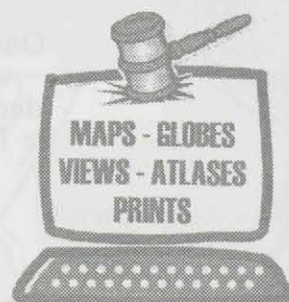
13. Van de op Drenthe betrekking hebbende documenten werden op mijn verzoek kopieën gemaakt. Zij bleken interessante en tot nu toe onbekende informatie te bevatten over deze provincie.

SUMMARY

The French maps of the northern Netherlands (1811-1813)

Around 200 years ago French military surveyors mapped a large part of the province of Drenthe and the northern coast of the Netherlands. The former Republic of the United Netherlands had at that time been annexed by France and formed part of Napoleon's empire. The maps of Drenthe were required in order to complete Krayenhoff's map of the Netherlands. Fear of a possible English invasion led to the mapping of the northern coast. The forty maps produced, all at a scale of 1:20.000, are in the collection of the Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT) in Vincennes, France. An atlas, published in 2001 by the Historical Society of Drenthe, now makes them available to all.

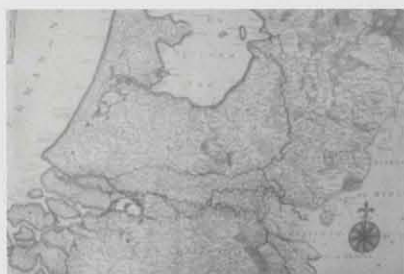
Swaen.com

PAULUS SWAEN
INTERNET MAP-AUCTIONS

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. Paris/France +33 (6) 1474.1165
Fax +33 (1) 3478.2159

Restauratieatelier Paul Peters B.V.

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restauratieatelier Paul Peters B.V.
is lid van de VeRes, de VAR en de IADA
(International Association of
Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf **Iris Antique Globes**
verkoopt historisch belangrijke en
decoratieve globes uit het midden van
de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.paulpeters.demon.nl maakt u
kennis met een keuze uit de steeds
wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Dorpsstraat 31B, 7218 AB Almen.
Telefoon: 0575 43 94 44, fax: 0575 43 39 73.
www.paulpeters.demon.nl - www.irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie.
Tips: Elger Heere (e.heere@geog.uu.nl) en Martijn Storms (m.storms@geog.uu.nl). Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

De Gemeenteatlas van Kuiper

De kaarten uit de *Gemeenteatlas* van Kuiper worden regelmatig opnieuw ontsloten. Dit is inmiddels al twee keer in boekvorm gedaan en een keer op CD-rom, in een uitgave van de Nederlandse Genealogische Vereniging. Deze is al eens door Van der Krogt besproken in *Caert-Thresoor* (1996, pagina 48). De kaarten zijn ook via internet te raadplegen. Rob Kuijsten heeft op zijn internetsite gebruikgemaakt van de laatste uitgave in boekvorm uit 1981. Deze kaarten zijn 'naar officiële bronnen bewerkt'. Deze uitgave in boekvorm zijn de goedkope boekjes, die tegenwoordig bij De Slegte liggen. Helaas is dit niet de beste bron, die gebruikt kan worden. De kaarten zijn een zwart-witbewerking van de originelen met grenskleuren. Het resultaat is niet altijd even scherp. De eerste heruitgave in boekvorm uit 1971, door de Europese Bibliotheek te Zaltbommel, is in kleur waardoor het resultaat beter is. Over het algemeen zijn de kaarten echter toch wel goed leesbaar.

Een onvolkomenheid is dat voor Friesland de kaarten uit de *Zak-Atlas van Friesland*, door Bernhard Behrens uit 1861 ge-

bruikt zijn. Op de website worden deze foutief de kaarten van de Friese Grietenijen genoemd, terwijl het toch echt gemeentekaarten zijn. Hiermee is een hiaat in de tweede heruitgave en de CD-rom helaas niet verholpen. De Friese gemeentekaarten van Kuiper zijn overigens in 2000 door P.J. de Rijke en J.H.P. van der Vaart heruitgegeven. Deze bron had dus ook nog gebruikt kunnen worden. Een ander hiaat van de tweede heruitgave is ook geprolongerd: achtergrondinformatie over de kaarten en de totstandkoming ervan ontbreekt.

De navigatie binnen de site is zeer duidelijk. Als eerste wordt een provincie gekozen. Dit kan zowel door op de kaart te klikken, als op de provincienaam. Vervolgens kiest men de gemeente. In de meeste gevallen kan er alleen op de gemeentenaam geklikt worden. Bij Utrecht en Noord-Brabant is er ook een kartografische toegang (interactieve kaart). Voor wie de kaart op papier wil, zijn er printaanwijzingen opgenomen. Deze internetsite maakt deel uit van de persoonlijke site van Rob Kuijsten. Op deze site zijn verder onder andere historische kranten, genealogische informatie en Bossche schepenzegels te zien.

Genoemde site:

www.rat.de/kuijsten/atlas

Varia Cartographica

Inzendingen voor deze rubriek aan: drs. Lida Ruitinga, Bibliotheek Vrije Universiteit, Kaartenverzameling, De Boelelaan 1103, 1081 HV Amsterdam, fax (020) 444 5259, e-mail: A.H.Ruitinga@ubvu.vu.nl

Verslag 11. Kartographiehistorisches Colloquium Neurenberg, september 2002

Natuurlijk hadden we wel eens symposia bijgewoond, er zelf ook één georganiseerd, maar een driedaags congres in het buitenland was nieuw voor ons. Ook het geven van een lezing in het Duits belooft een nieuwe ervaring te worden. Het centrale thema van het Neurenbergse congres was de Duitse uitgever Homann. De eerste dag stond dan ook in het teken van het kartografische werk van deze uitgever, in de ruime zin van het woord. Zo waren er biografieën van de kartografen Probst (met name landkaarten) en Tobias Mayer (met name astronomische kartografie en lengtegraadbepaling), wiens werk door Homann uitgegeven werd.

Een interessante lezing ging over een specifieke, bij Homann uitgegeven kaart, de *Accurata Utopiae Tabula*, een vroege gefictieve kaart. Wie de kaart goed bekijkt, zo leerden we, stuit op een groot aantal kritische verwijzingen naar de 17de-eeuwse maatschappij, die niet altijd even florissant was.

In een aantal meer methodologische lezingen ontbrak uiteraard een lezing over onderzoek naar diverse staten van Homann-kaarten niet. Dit onttaarde wel enigszins in een 'zoek-de-tien-verschillen'-spelletje, dat u wellicht nog van de kleuterschool kent. Van de methodologische lezingen was die van 'onze eigen' Marco van Egmond één van de betere. Hij hield een interessant verhaal over hoe boekencatalogi gebruikt kunnen worden bij de reconstructie van de geschiedenis van een uitgever of boekhandel. Hij heeft daarover al eens in *Caert-Thresoor* (jaargang 19, nr. 3) gepubliceerd. Een andere leuke lezing ging over de landmeetkunde van eind 17de, begin 18de eeuw.

De dag werd besloten met een tentoonstelling van het kartografische bezit van het Museum für Kommunikation, de plaats van handeling van het congres. Het was een kleine, maar erg leuke tentoonstelling, waarbij vooral de begin 20ste-eeuwse 'Post-atlassen', bestaande uit kaarten met diverse postroutes, de aandacht trokken.

Vrijdag, de tweede dag van het congres, begon met het internationale debuut van ondergetekenden. Wij deden samen één lezing van een half uur over de Nederlandse prekadastrale kaartboeken, plaatsten deze in een internationaal kader en vergeleken ze met de Neurenbergse Pfinzing-Atlas uit 1594. De lezing ging prima, getuige de reacties na afloop. We hebben er ieder geval een uitnodiging om volgend jaar op een symposium in Stockholm te spreken aan over gehouden. We moeten wel nog Paula van Gestel bedanken, voor haar vertaalhulp bij de discussie na afloop. In het Duits voorlezen is toch wel wat anders dan in het Duits discussiëren. Günter Schilder moeten we bedanken voor de vertaling van onze lezing in het Duits.

Om 9.45 uur zat ons werk erop en konden we rustig de andere lezingen aanhoren. Wederom zaten daar erg leuke tussen, zoals de lezing over de *Deutsche Heereskarte von Spanien*. Dit zijn Duitse kaarten uit de periode 1940-1944 van Spanje op een schaal van 1:25.000. Ook de lezing over Julius Payer, kartograaf van hooggebergten in het begin van de 20ste eeuw, was erg interessant. Deze man beklom zelf de bergen, om er

De Nederlandse congresdelegatie in Neurenberg. V.l.n.r. Marco van Egmond, Elger Heere, Paula van Gestel, Peter van der Krogt en Martijn Storms (foto: Martin Rickenbacher).

goede kaarten van te maken. Toen waren kartografen nog echte mannen!

Na de lezingen, toch wel een lange zit van 9.00 uur tot 17.30 uur, werd 's avonds de tentoonstelling bezocht ter ere van de voormalige uitgeverij Homann. Dit jaar is het 300 jaar na de oprichting van het Homännischen Offizin. De tentoonstelling vond plaats in Stadsmuseum Fembohaus. Aansluitend werden we ontvangen in het Altes Rathaus door de burgemeester van Neurenberg. Daar konden we genieten van dé Neurenbergse specialiteit: Bratwurst met Sauerkraut en bier.

Zaterdagochtend was de laatste zitting. De ochtend begon met twee lezingen over het gebruik van oud kaartmateriaal in cultuurhistorische projecten met behulp van GIS. In Duitsland lopen verschillende projecten op dit gebied. Deze lezingen werden gegeven door twee van de jongere aanwezigen op het colloquium. Tezamen met onze lezing waren er toch al drie bijdragen, waarin werd gesproken over de toepassing van oude kaarten en de rol van de modernste technieken hierin. Zal het vakgebied door de nieuwe generatie historisch-kartografen naar deze kant verschuiven? Wij hopen het. Nadat er jarenlang goed bibliografisch werk is verricht, is langzamerhand de tijd gekomen om deze kennis toe te passen. Het onderzoek naar de mogelijkheden hiertoe is, zoals uit bovenstaande blijkt, aangevangen. Het is te hopen dat er meer samenwerking tussen deze onderzoeken zal plaatsvinden.

's Middags was er voor de liefhebbers nog een excursie naar de universiteitsstad Altdorf. De ruim 120 deelnemers konden op dat moment terugkijken op een geslaagd en afwisselend colloquium. Wij zijn de NVK dankbaar dat wij, door een subsidie uit het Historisch-Kartografisch Fonds, in staat zijn geweest dit colloquium mee te maken.

Elger Heere en Martijn Storms

10de Coronelli-Symposium in Neurenberg

Het Internationale Coronelli-Gesellschaft für Globenkunde, dat eerder dit jaar zijn vijftigjarig bestaan vierde, beleefde nog een tweede jubileum: het tiende symposium. Dit symposium werd aansluitend aan het 11. Kartographiehistorisches Colloquium gehouden op exact dezelfde locatie, het Museum für Kommunikation in Neurenberg. Van 23 tot en met 25 september kwamen daar een kleine vijftig specialisten en liefhebbers op het gebied van aard- en hemelglobes, uit tien verschillende landen, tezamen. Er werden 21 lezingen gehouden – in het Duits en Engels – over globes, die varieerden van de globes van Schöner uit 1533/34 tot aan de grote globes van de Berlijnse uitgever Columbus Verlag uit circa 1935, waarvan een exemplaar de werkkamer van Hitler sierde (en die mogelijk model stond voor de globe in Charlie Chaplins film *The Great Dictator* uit 1941). De behandelde onderwerpen liepen uiteen van een bespreking van de globeproductie van de Hongaarse firma Kogutowicz tot de geheimen die het binnenste van een globe aan de restaurator toont. Nederlandse bijdragen waren er van Elly Dekker, die vertelde over haar inventarisatie van de globes in het Museo di Storia della Scienza in Florence, en van Paul Peters, die de restauratie van de 16de-eeuwse globe van Sanuto in bezit van de Berlijnse staatsbibliotheek besprak. Een overzicht van de lezingen en diverse samenvattingen zijn te vinden op <http://www.coronelli.org>. Het is de bedoeling dat diverse lezingen gepubliceerd zullen worden in het volgende nummer van *Der Globusfreund/Globe Studies*.

De oudst bewaarde aardglobe (1492) van Martin Behaim (foto: Peter van der Krogt).

Een excursie naar de Homann-tentoonstelling in het Fembohaus stond ook op het programma. Maar een must was natuurlijk het Germanische Nationalmuseum, het Mekka van de globespecialisten. De Coronelli-leden schaarden zich daar rond de globe van Martin Behaim uit 1492, de oudste bewaarde aardglobe. Maar ook ging de aandacht uit naar de zeldzame globes van Emery Molyneux en Praetorius in deze collectie.

Veel deelnemers waren het erover eens dat dit symposium zeer geslaagd was, mede door het hoge peil en de variëteit van de verschillende lezingen. En er wordt natuurlijk al weer uitgekeken naar het volgende symposium, alhoewel nog niet bekend is waar en wanneer (het symposium wordt met onregelmatige intervallen georganiseerd) dat gehouden wordt.

Peter van der Krogt

Lezingen Warburg Institute

In The Warburg Institute (University of London, Woburn Square, London WC1H 0AB) worden weer lezingen op het gebied van de geschiedenis van de kartografie georganiseerd

door Tony Campbell (Map Library, British Library) en Catherine Delano-Smith (Institute of Historical Research). De lezingen beginnen om 17.00 uur en de toegang is vrij. Na afloop is een drankje verkrijgbaar. Het programma voor het jaar 2002 luidt als volgt:

- 21 november, Peter Riviere, *The Schomburgk Line and the creation of 19th century British Guiana*.
- 5 december, Brian Leigh Dunnigan, *Frontier iconographies: Mapping and imaging developing urban space in colonial North America*.

Het programma voor 2003 is:

- 23 januari, prof. Mike Heffernan, *From Russia with love? A Tsarist map of France and the Paris Exposition Universelle of 1900*.
- 13 februari, dr. Jeremy Johns and dr. Emilie Savage-Smith, *The Book of Curiosities: A newly-discovered series of medieval Islamic maps*.
- 20 maart, Edwina Proudfoot, *John Geddy's map of St Andrews (1580): A past and future framework*.
- 1 mei, René Tebel, *The significance of the ship image on early modern maps from the 10th to the 17th centuries*.
- 29 mei, dr. Daniel Connolly, *The performance of history in the itinerary map of Matthew Paris*.

Afscheid Dirk de Vries als conservator collectie Bodel Nijenhuis

Dirk de Vries heeft onlangs afscheid genomen als conservator van de collectie Bodel Nijenhuis van de Universiteitsbibliotheek Leiden. In mei 2002 ging hij met pensioen. Ter gelegenheid van zijn afscheid werd op 23 september 2002 in het Leidse Academieggebouw een symposium gehouden met als toepasselijke titel *In de kaart gekeken*. Een bomvolle zaal was getuige van vier interessante lezingen, waarin de oude kaart als veelzijdige bron werd belicht. De Vries zelf ging in op de wetenschappelijke bruikbaarheid van de collectie Bodel Nijenhuis. Voorts beschouwde hij de positie van de hedendaagse historische kartografie in het wetenschapsveld. J.F. Heijbroek behandelde het gebruik van kaarten als bron voor de kunsthistoricus, terwijl J. Renes de betekenis van de kaart voor landschapshistorisch onderzoek toelichtte. Hoe de kaart fungeert als bron voor de stadshistoricus werd tenslotte uit de doeken gedaan door M.M.Th.L. Hameleers.

Mooie woorden voor De Vries waren er van de bibliothecaris van de Universiteit Leiden, P.W.J.L. Gerretsen. De afscheidsreceptie na afloop werd druk bezocht en was zeer geanimeerd. De Vries (1938) studeerde geschiedenis. In 1968 ging hij werken bij de Provinciale Bibliotheek in Leeuwarden, maar al snel

Dirk de Vries (r) tijdens zijn afscheidsreceptie, samen met zijn vrouw Lammy (foto: Marco van Egmond).

– in 1970 – reageerde hij met succes op de vacature van conservator van de collectie Bodell Nijenhuis. Sinds die tijd is De Vries hét betrouwbare gezicht geweest van één van de meest waardevolle collecties, die Nederland rijk is. Voor het vakgebied van de historische kartografie heeft De Vries structurele bijdragen geleverd. Zo publiceerde hij de nodige artikelen, was hij een frequent bezoeker van en spreker op congressen en zat hij enige tijd in de redactie van *Caert-Thresoor*. Ook is hij zes jaar lang voorzitter geweest van de Europese vereniging voor kaartbeheerders, LIBER.

Met zijn pensionering keert De Vries de historische kartografie echter niet de rug toe. Integendeel, hij verwacht de komende tijd veel te schrijven. 'Ik heb veel materiaal liggen om te publiceren. Verder wil ik mij gaan toeleggen op de kartografie van Zeeland. Zeeland met zijn polders, zeearmen, vestingen en steden heeft in de loop der eeuwen een immens grote hoeveelheid kaarten opgeleverd', aldus De Vries. Ongetwijfeld komen we de resultaten van zijn onderzoekswerk nog wel eens tegen in *Caert-Thresoor*!

Nieuw deel Historische stadsplattegronden verschenen

23 Mei 2002 was voor het bestuur van de Stichting Historische Stadsplattegronden een feestelijke dag. Er kon weer een nieuw deel toegevoegd worden aan de intussen al vrij omvangrijke serie facsimile's van gedrukte stadsplattegronden van de Nederlandse steden. Het betreft hier deel 9.1 *Steden van Noordwest-Overijssel* en behandelt achtereenvolgens Blokzijl, Genemuiden, Hasselt, Kampen, Kuinre, Steenwijk, Vollenhove, Zwartsluis en Zwolle. Hoewel geen oude plattegronden bekend zijn van Grafhorst en Wilsom worden deze twee toch, zij het zeer kort, behandeld aan de hand van de kaartjes van Jacob Kuyper uit respectievelijk 1867 en 1869 en kaartfragmenten van de Topografische Dienst.

De presentatie vond plaats in de 16de-eeuwse Schepenzaal van het nog oudere raadhuis te Kampen. Burgemeester mr. ing. J. Oosterhof heette het gezelschap welkom: bestuursleden van de Stichting en vertegenwoordigers van gemeenten, bestuursleden van historische Verenigingen in Overijssel alsmede mr. Caspar van Heel, Provinciaal Inspecteur van de Archieven in Overijssel.

Voorzitter drs. D. de Vries gaf een inleiding over aspecten van de kartografie en bood een overzicht van de verschenen delen en van de delen welke momenteel in voorbereiding zijn en binnen korte tijd zullen verschijnen. Hij bedankte de medewerkers en auteurs nog eens in het openbaar voor het vele werk, dat zij 'pro deo et patria' en uit liefde voor het vak hebben verricht.

Meer bijzonder mag hier genoemd worden de auteur van dit deel, de heer Joost Augusteijn, die ook de delen Gelderland 8.1 en 8.2 reeds verzorgde en dit werk weer voltooide in nauwe samenwerking met drs. Jan Werner, die de eindredactie voerde. Intussen heeft de auteur ook zijn tekst voor deel 9.2: de overige steden van Overijssel afgerond.

Ook de subsidiegevers, die deze uitgave mogelijk maakten werden van harte bedankt: het Provinciaal Bestuur van Overijssel, het Prins Bernhard Cultuurfonds en het gemeentebestuur van Steenwijk.

Na zijn inleiding bood de voorzitter het eerste exemplaar aan aan de burgemeester van Kampen. Na zijn verwondering en bewondering bij een eerste kennismaking met dit boekwerk te hebben geuit, sprak de heer Oosterhof de overtuiging uit dat het zeker voor Kampen en hopelijk ook voor andere gemeenten een goede basis zou bieden bij de verdere ontwikkeling van een verantwoord beleid inzake restauratie van oude monumenten en stadswijken.

Tot slot gaf de auteur de aanwezigen een kijkje in de aanpak van zijn onderzoekswerkzaamheden. Onder genot van een heerlijk kopje koffie werd nog enige tijd nagepraat over deze serie en dit deel uitvoerig bekeken.

Dr. A.J. Kölker,
secretaris Stichting
Historische Stadsplattegronden

Rectificatie

In het artikel van Peter Meurer (*Caert-Thresoor* 21,2 (2002): 33-40) wordt op pagina 39 expliciet gesteld, dat de steden Dordrecht en Gorinchem op de manuscriptkaart van de Nederlanden uit 1539 (zie afbeelding op pagina 36 en 37) zouden ontbreken. Dit is echter niet het geval. De heer R.F. van Dijk uit Gorinchem wees de redactie er terecht op, dat Dordrecht is weergegeven als 'Dort' en Gorinchem als 'Gorculm'.

Sir George Fordham Award voor Peter van der Krogt

Tijdens de EGR Taylor lecture van de Royal Geographical Society, gehouden in London op 10 oktober jongstleden is bekendgemaakt, dat de George Fordham Award for Cartobibliography voor het jaar 2002 is toegekend aan dr. Peter van der Krogt. Deze prijs van £ 250 wordt elke drie jaar toegekend door de Royal Geographical Society en het Institute of British Geographers, op basis van grote verdiensten op het gebied van de kartobibliografie.

Peter van der Krogt was voorgedragen in verband met zijn kartobibliografisch werk voor het historisch-kartografisch onderzoeksprogramma Explokart. Daarbij kunnen met name als hoogtepunten genoemd worden zijn nieuwe tiendelige, sterk verbeterde en aangevulde seriewerk *Atlantes Neerlandici*, zijn globe-inventarisatie – *List of old globes in the Netherlands* – die uiteindelijk resulteerde in zijn proefschrift *Globi Neerlandici* (en waarvoor hij samen met zijn broer ook speciale afbeeldingsmethodieken ontwikkelde ten behoeve van de documentatie) en de vijfdelige beschrijving van de kaarten in de *Atlas Blaeu-Van der Hem* (*The Atlas Blaeu-Van der Hem*). Dat alles werd geproduceerd naast zijn bibliografische werk voor de historische kartografie dat onder andere zijn neerslag vond in de *Bibliografie van de geschiedenis van de kartografie* en in zijn *Advertenties voor kaarten, atlasen, globes e.d. in Amsterdamse kranten 1621-1811*. Het begon allemaal in zijn studententijd in 1981, toen hij, als assistent op de kaartenzaal een *Lijst van foto's, platen en tekeningen van het Geografisch Instituut* produceerde. Sedertdien is er elk jaar wel een (karto)bibliografisch werk van zijn hand verschenen!

Ferjan Ormelting

NOG LEVERBAAR:

Enkele complete jaargangen
en losse nummers van

CAERT-THRESOOR

Postbus 68
2400 AB Alphen aan den Rijn
Telefoon 0172 - 44 46 67
Telefax 0172 - 44 02 09

Besprekingen

Guicciardini Illustratus: de kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's 'Beschrijving van de Nederlanden' / Henk Deys, Matthieu Franssen, Vincent van Hezik, Fineke te Raa en Erik Walsmit. – 't Goy-Houten : HES & De Graaf Publishers BV, 2001. – Geb., 396 blz. – ISBN 90 6194 089 3. – € 160,50.

De liefhebbers van oude kaarten beleven momenteel gouden tijden. Nagenoeg elk jaar verschijnt er wel een prachtige kartografische uitgave. Zo werd op 23 november 2001, tijdens de vierde European Map Fair te Breda, het boek *Guicciardini Illustratus* van de Explokart-werkgroep ten doop gehouden als tweede deel in de serie Utrechtse Historisch-kartografische Studies.

Het is een schitterend werk geworden. De tekst is prettig leesbaar en ruim gedrukt over twee kolommen in een duidelijke letter. De kwaliteit van de 600 afbeeldingen en de lay-out van de tekst zijn voortreffelijk.

Het werk bestaat uit drie delen: de inleiding, de editiebeschrijvingen en de kartobibliografie met respectievelijk achttien, 84 en 258 bladzijden. Het werk wordt besloten met een vertaling van de inleiding in het Engels, een lijst van 49 bezochte bibliotheken, een literatuuropgave, een lijst van alle prenten die in de verschillende edities voorkomen en tenslotte een persoonsregister.

In de eenvoudig gehouden inleiding komen ter sprake: de herkomst van de kaarten, een korte levensbeschrijving van Guicciardini, het boekwerk zelf met zijn zeven verschillende series prenten (en geen acht zoals op pagina 16 vermeld staat), iets over de geschiedenis van de Nederlanden tijdens de opstand tegen de Spaanse koning en tenslotte enkele opmerkingen over de initiaalletters, de vignetten en de overeenkomst die er bestaat tussen de stadsgesichten in de oblong-edities en de omstreeks 1610 uitgegeven wandkaarten met randversieringen. Jammer genoeg wordt dit laatste onderwerp niet uitgewerkt. Dan had men mijns inziens niet verondersteld dat de profielen van de Gelderse steden op de kaart van Hondius/Janssonius kopieën zijn van de prenten in de oblong-uitgaven, maar dat het omgekeerde het geval is. Behalve dan bij Nijmegen en Zutphen, die van de grote wandkaart in zes bladen van de Nederlanden van Willem Jansz. Blaeu uit 1608 werden overgenomen.

In de editiebeschrijvingen worden de 26 verschillende uitgaven van de *Descrittione* uitgebreid besproken aan de hand van hun identificatie, boekdruktitel, collatie, inhoud, prenten en vindplaatsen. Van elke uitgave is een afbeelding van de titelpagina en eventueel van het frontispice en de wapenrand opgenomen. Apart worden nog behandeld het in 1615 verschenen werk *Nederlandsche Republieke* van I.F. Le Petit met 48 prenten, de Nederlandstalige uitgaven *Beschryvingh der Nederlanden* [...] van Jacob van Meurs uit 1660 en 1662 met 56 prenten en een Spaans manuscript uit 1636 met 52 tekeningen. In dit gedeelte is bijna geen foutje te ontdekken. Met veel moeite vond ik dat op bladzijde 52 'Brabant-4' veranderd moet worden in 'Brabant-5', terwijl op bladzijde 85 de '5' achter 'Brabant-' is weggelaten. Onbegrijpelijk is de zin op bladzijde 110: 'Twee tekeningen zijn met twee handen tegelijk getekend,

waardoor de tekeningen elkaars spiegelbeeld zijn.'

De hierop volgende kartobibliografie vormt de hoofdmoot van het werk en is ideaal voor kaartenverzamelaars, antiquaren, veilinghouders en kaartbeheerders van bibliotheken. Ruim honderd steden worden hierin besproken aan de hand van 446 afbeeldingen, de diverse detailafbeeldingen niet meegeteld.

In de 26 Guicciardini-uitgaven komen van een stad maximaal zeven op elkaar gelijkende afbeeldingen voor. Dit is het geval bij Amsterdam, Antwerpen, 's-Hertogenbosch, Leuven en Mechelen. Het betreft hier twee houtsneden in de oudste edi-

ties, twee grote en twee kleine kopergravures in respectievelijk de folio- en duodecimo-uitgaven en één stadsprofiel in de oblong-uitgaven. Zodoende is de inhoud van het boek lang niet zo ingewikkeld als op het eerste gezicht lijkt.

Door het gebruik van de computer zijn enkele fouten ontstaan, zoals bij de kaart Harlingen-1, die volgens de schrijvers afwijkend is in stijl alsof het Vianen-1 betreft.

Regelmatig worden andere auteurs geciteerd zonder deze te controleren. Zo staat bij Alkmaar-3.1: 'Volgens Beenakker is de plattegrond een rechtstreekse, verkleinde navolging van de plattegrond in Boxhorns *Theatrum sive Hollandiae*, Amsterdam 1622' [moet 1632 zijn]. Waarom niet zelf het werk van Boxhorn bestudeerd, om te ontdekken dat niet alleen Alkmaar-3, maar ook Amsterdam-6, Delft-4, Gouda-3, Haarlem-5, Hoorn-4, Leiden-4 en Rotterdam-4 in de edities van Blaeu uit 1634 en 1635 kopieën zijn van de plattegronden in

Boxhorns werk en dat slechts Dordrecht-4 en Enkhuizen-4 hierop een uitzondering vormen.

Een duidelijk gemis is de beknoptheid of het ontbreken van de toelichting bij de kaartbeschrijvingen. Het meest valt dit op bij de veelal sterk op elkaar lijkende plattegronden in de Blaeu-uitgave van 1635 en de Janssonius-uitgave van 1652. Meestal wordt hierbij slechts het verschil in punten, komma's en spelling tussen de kaarten opgesomd in plaats van nieuwe elementen op de jongste kaart, zoals de brug over de Schelde te Antwerpen, nieuwe bolwerken te Arras, Brussel en Maastricht (deze worden wel genoemd bij Leuven en Mechelen), de vereenvoudiging van de verdedigingswerken te Bergen op Zoom, Breda en Leeuwarden, de weergave van het Plein te 's-Gravenhage dat reeds op de kaart van Braun en Hogenberg staat aangeduid als 'Den Graeflijcheijts Tuijn', de verandering van de palissaden rond de haven te Hoorn in dikke aanlegsteigers, de bebouwing tussen de Heerengracht en de Zeilpoort te Leiden en tenslotte de totaal andere weergave van de steden Dordrecht, Gent, 's-Hertogenbosch, Lille en Zutphen, waarvan op bladzijde 96 ten onrechte vermeld wordt dat de plaatsnijder zich hier heeft laten verleiden door het spiegelbeeld.

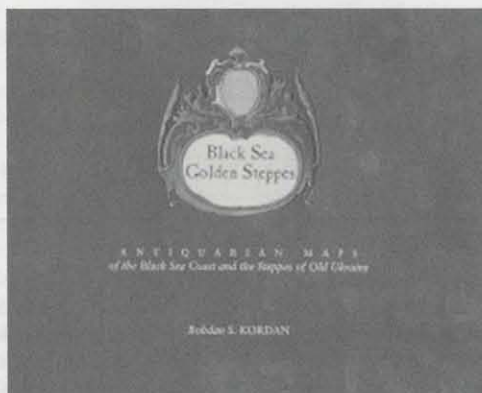
Ondanks deze punten van kritiek is mijn conclusie dat de lezer een heel goed totaaloverzicht geboden wordt van de kaarten en prenten in de diverse Guicciardini-uitgaven. Daarom wil ik de vijf auteurs als ook de vele belangstellenden binnen ons vakgebied feliciteren met dit schitterend uitgevoerde naslagwerk.

Joost Augusteijn

Black Sea, Golden Steppes:
Antiquarian maps of the Black Sea
Coast and the steppes of old Ukraine /
 Bohdan S. Kordan. Saskatoon,
 Canada: Heritage Press in association
 with the Prairie Centre for the Study of
 Ukrainian Heritage, 2001. – 56 blz. –
 \$ 19.95 (informatie:
<http://www.usask.ca/stm/pcub/press>).

Dit kleine oblong-boekje werd de redactie van *Caert-Thresoor* voor bespreking toegezonden. Het is een soort kartobibliografie. In dit tijdschrift kunnen er enkele woorden aan gewijd worden, omdat er – en je zou het bijna vanzelfsprekend vinden – een aantal in de Nederlanden uitgegeven kaarten in vermeld staan. Het is een catalogus bij een tentoonstelling, die van 26 oktober tot 7 december 2001 in Saskatoon (Canada) plaatsvond. De eerste indruk is, dat Bohdan Kordan deze catalogus beter had kunnen laten ontwerpen door degene die aan zijn in 1987 uitgegeven catalogus *Land of the Cossacks* gewerkt heeft (zie mijn bespreking in *Caert-Thresoor* 6 (1987), blz. 61). De huidige ontwerper heeft gekozen voor een gewolkte, bruingele papiersoort, wat tot gevolg heeft dat geen enkele foto goed overkomt. Sommige kaarten zijn zelfs op een verder geheel met zwart bedrukte bladzijde geplaatst. Ongetwijfeld heeft de auteur een grote kennis van de geschiedenis van de Oekraïne en heeft hij ook veel kaarten gezien. Zijn bibliografische kennis is echter te mager om de catalogus als kartobibliografie aanvaardbaar te maken.

Kijken we bijvoorbeeld naar de bespreking van de kaart *Russiae Moscoviae et Tartariae Descriptio* van Anthony Jenkinson en gepubliceerd door Abraham Ortelius in het *Theatrum* van 1570. Deze kaart blijkt besproken te worden aan de hand van een Italiaanse uitgave. Uit de afbeelding blijkt dat het gaat om het kleine kaartje uit de Italiaanse kopie van Ortelius' *Epitome*, uitgegeven in Brescia in 1598! In de volgende paragraaf wordt Ortelius' kaart *Pontos Euxinos* besproken (uit een editie 1612). Het is de auteur bij deze laatste kaart niet opgevallen dat het hier een historische kaart betreft,

een kaart die bedoeld was de situatie in de oudheid te laten zien. Hij verbaast zich over het voorkomen van de misleidende ('oblique') namen van de oude Griekse kolonies en het voorkomen van de namen van pre-Slavische stammen, terwijl informatie uit recente Turkse bronnen ontbreekt. Uiteindelijk noemt hij de kaart 'a rudimentary attempt at linking historical time with geography'.

Het merkwaardige is dat de bibliografische informatie in Kordans catalogus van vijftien jaar geleden wel acceptabel is. Mijn eindconclusie is dan ook voor degenen die geïnteresseerd zijn in kaarten van de Oekraïne: probeer de catalogus uit 1987 nog aan te schaffen, die is qua tekst en illustraties veel beter dan deze nieuwe uitgave.

Peter van der Krogt

ASHER RARE BOOKS

Zojuist verschenen:
 CATALOGUS 32:
 205 OUDE EN ZELDZAME BOEKEN
 op diverse gebieden:

Atlassen en Kaarten
 Oude Drukken (15de en 16de Eeuw)
 Handschriften en Tekeningen
 Bijbels en Theologie
 Botanie, Zoölogie en Geologie
 Natuurwetenschappen
 Topografie en Reisverslagen
 Amerika, Afrika, Azië en Australië

Bezoek onze website:
[HTTP://WWW.ASHERBOOKS.COM](http://WWW.ASHERBOOKS.COM)
 voor een actueel overzicht van ons aanbod.

Bezoek op afspraak.
 Wij zijn geïnteresseerd in de aankoop van
 collecties of afzonderlijke stukken.

Postbus 258, 1970 AG IJmuiden

Telefoon: 0255 52 38 39, fax: 0255 51 03 52

E-mail: info@asherbooks.com
 Internet: www.asherbooks.com

tweeëndertig

PAPIERRESTAURATIE

LINGBEEK & VAN DAALEN

CONSERVERING EN RESTAURATIE VAN
 WERKEN OP PAPIER EN PERKAMENT

- ◆ aquarellen gouaches pasteltekeningen
- ◆ advisering over klimaat, licht, transport en expositie

AMALIASTRAAT 5
 1052 GM AMSTERDAM
 020 - 6841074

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht, FRW-Kartografie,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht, fax (015) 212 6063, e-mail: peter@maphist.nl.

BEELDSNIJDER

Kaart van Noord-Holland door Joost Jansz. Beeldsnijder 1575/1608. – [Alphen aan den Rijn : Canaletto/Repro-Holland, 2002]. – Facsimile van de uitgave 1608. – Met: Toelichting op de facsimile-uitgave / red. Jan Werner; [bijdragen van:] Bert Kölker, Dirk Blonk en Jan Beenakker. – 52 blz.: ill. – ISBN 90 6469 770 1.

DONKERSLOOT-DE VRIJ, M.

'Scelling': Vijf eeuwen kartografie van Terschelling / Marijke Donkersloot-de Vrij. – Utrecht : Matrijs, 2002. – 166 blz.: ill. – ISBN 90 5345 211 7.

EGMOND, M. van

Kommerciële Kartographie in den Nördlichen Niederlanden zwischen 1675 und 1800 / Marco van Egmond. – In: *'Auserlesene und allerneueste Landkarten': Der Verlag Homann in Nürnberg, 1702-1848* / samenst. Michael Diefenbacher, Markus Heinz & Ruth Bach-Damaskinos, 174-185. – Nürnberg : Stadtarchiv; Stadtmuseum Fembohaus, 2002.

– The Secrets of a Long Life: The Dutch Firm of Covens & Mortier (1685-1866) and Their Copper Plates / Marco van Egmond. – In: *Imago Mundi* 54 (2002): 67-86. Samenvatting op <http://www.ihrinfo.ac.uk/maps/54abstracts.html#egmond>

– Internetportalen voor de geschiedenis van de kartografie / Marco van Egmond. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) 3: 73-77. Ook on line beschikbaar: <http://www.maphist.nl/ct/internetnummer.html>.

HAMELEERS, M.

Kaarten van Amsterdam, 1866-2000 / Marc Hamelers. – Bussum : Thoth, 2002. – 351 blz.: ill. – (Publicaties van het Gemeentearchief Amsterdam uitgegeven door de Stichting H.J. Duyvisfonds; nr. 27). – ISBN 90 6868 317 9.

HOEBOER, E.

Kartografen als straatnaamthema in Utrecht / Ed Hoeboer. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) 3: 86-87.

KADASTRALE ATLAS (FRIESLAND)

Ljouwerteradiel. – Ljouwert : Fryske Akademy, 2002. – (Kadastrale en prekadastrale atlas fan Fryslân 1640-1832 ; diel 15). – [Dl. 1]: De kadastrale gemeenten Hijum, Huizum, Jelsum en Wirdum / útjûn troch J.H.P. van der Vaart en S. Talsma. – (Fryske Akademy; nr. 935). [Dl. 2]: De pleatsen fan 1700 en 1640 neffens de floreen- en stinkkohieren / útjûn troch J.A. Mol en P.N. Noomen. – (Fryske Akademy; nr. 936). – ISBN 90 6171 935 6 (1). ISBN 90 7161 936 4 (2).

KADASTRALE ATLAS (GELDERLAND)

Harderwijk / [tekst en kadastrale gegevens K. van der Hoek, J. van Eck, J.J.H. Kooiman]. – Velp : Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2001. – (Kadastrale atlas Gelderland 1832). – ISBN 9071988 45 7.

– *Rheden* / [tekst en kadastrale gegevens: K. van der Hoek... et al.]. – Velp : Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2001. – (Kadastrale atlas Gelderland 1832). – ISBN 90 71988 42 2.

– *Ruurlo* / [tekst en kadastrale gegevens K. van der Hoek... et al.]. – Velp : Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2002. – (Kadastrale atlas Gelderland 1832). – ISBN 90 71988 44 9.

– *Wisch/Varseveld* / [tekst en kadastrale gegevens K. van der Hoek en J. van Eck]. – Velp : Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 2002. – (Kadastrale atlas Gelderland 1832). – ISBN 90 71988 43 0.

KADASTRALE ATLAS (ZUID-HOLLAND)

Geervliet met Simonshaven en Biert / samengest. door F. van Hoorn, R. Wybrands. – Alphen aan den Rijn : Stichting Kadastrale Atlas Zuid-Holland [etc.], 2002. – (Kadastrale atlas Zuid-Holland 1832 ; dl.15). – ISBN 90 72757 13 0.

KAMPHORST, W.

Digitaliseren van kadastrale kaart 1832 en OAT / W. Kamporst. – In: *Geodesia* 44, 9 (2002): 328-332.

KROGT, P. van der

The Map Image of Africa in Dutch Atlases of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. / Peter van der Krogt. – In: *Dutch Geography and Africa, International Geographical Union, Section The Netherlands*, 118-158. – (Nederlandse Geografische Studies, 300). – Utrecht : Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap; Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, Universiteit Utrecht, 2002.

– Globe Production in the Low Countries and Its Impact in Europe, 1525-1650 / Peter van der Krogt. – In: *Globe Studies: The Journal of the International Coronelli Society* [English Version of *Der Globusfreund*] 49/50 (2002, for 2001/2002): 45-60.

– Globenproduktion in den Niederlanden und ihre Auswirkung auf Europa, 1525-1650 / Peter van der Krogt. – In: *Der Globusfreund* 49/50 (2002, für 2001/2002): 49-65.

KROGT, P. van der, & E. de GROOT

The Atlas Blaeu-van der Hem of the Austrian National Library: volume III: The British Isles, Northern and Eastern Europe, descriptive catalogue of volumes 18-24 of the Atlas / compiled by Peter van der Krogt and Erlend de Groot. – 't Goy-Houten : HES & De Graaf, 2002. – 552 blz. – (The Atlas Blaeu-van der Hem of the Austrian National Library / editorial committee: Günter Schilder, Bernard Aikema [and] Peter van der Krogt ; vol. II). Voor inlichtingen, zie <http://cartography.geog.uu.nl/research/vanderhem.html>.

MOLEN, G. van der

Internet en historische kartografie: plaatjes kijken of een nuttige bron? / Guido van der Molen. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) 3: 66-71. Ook on line beschikbaar:

<http://www.maphist.nl/ct/internetnummer.html>.

POL, P. van der

Breda in kaart / samenst. Pierre van der Pol m.m.v. Jeroen Grosfeld; bijdr. van Cees Eimermann... et al. – Breda: Breda's museum, 2002. – 112 blz.: ill. – ISBN 90 806108 2 8: prijs € 25. – Uitgave ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling.

RUTTE, R.J.

Stedenpolitiek en stadsplanning in de Lage Landen (12de – 13de eeuw) / Reinout Jan Rutte. – Zutphen : Walburg Pers, cop. 2002. – Proefschrift. – ISBN 90 5730 203 9. – Aan de hand van onder meer oude stadsplattegronden en speciaal voor dit boek gemaakte kaarten beschrijft de auteur hoe de verschillende landsheren steden creëerden als instrument voor de politieke organisatie van hun gebied.

STORMS, M.

De ontsluiting van oude kaarten op internet / M. Storms. – In: *Kartografisch Tijdschrift* 28 (2002) 3: 39-43.

– De ontsluiting van oude kaarten op internet / Martijn Storms. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) 3: 79-83. Ook on line beschikbaar: <http://www.maphist.nl/ct/internetnummer.html>

VERSELT, H.

De afbeelding van kerken op Van Deventers gewestkaarten / Herman Verselt. – In: *Caert-Thresoor* 21 (2002) 3: 85-86.

WESTRA, F.

Twee onbekende kaarten van Bergen op Zoom uit 1586/1587 / Frans Westra. – In: *De Waterschans* 31 (2002), nr. 2, 90-94 (eerder gepubliceerd in *Caert-Thresoor* 21 (2002) nr. 1, 15-19).

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

CARTOGRAPHICA HELVETICA 26 (Juli 2002)

Samenvattingen: <http://www.stub.unibe.ch/dach/ch/publications.html>

- Oehrli, Markus, & Rickenbacher, Martin, Deutsche Heereskarte Schweiz 1:25 000 – ein geheimes Kartenwerk aus dem Zweiten Weltkrieg (blz. 3–12).
Hüttermann, Armin, Tobias Mayer und seine Reisekarte von 1751 (blz. 13–22).
Ritter, Michael, Der Landkartenverlag Johannes Walch in Augsburg (blz. 23–29).
Niederöst, Jana, Das Relief der Urschweiz von Franz Ludwig Pflyffer: Digitale Dokumentation und vermessungstechnische Aspekte (blz. 31–39).

DER GLOBUSFREUND/GLOBE STUDIES 49/50 (2002, for 2001/ 2002)
Twee afzonderlijke uitgaven in het Duits en Engels.

Samenvattingen: <http://www.coronelli.org/globusfreund49-50.html>

- Jacob, Christian, Ein Blick auf die Erde aus dem Weltall: Antike Ansichten über die Macht der Globen = Looking at the Earth from Outer Space: Ancient Views on the Power of Globes (blz. 9–25/9–23).
Dekker, Elly, Die Lehre von der Kugel: Ein vergessenes Kapitel der Globengeschichte = The Doctrine of the Sphere: A Forgotten Chapter in the History of Globes (blz. 27–47/25–44).
Krogt, Peter van der, Globenproduktion in den Niederlanden und ihre Auswirkung auf Europa, 1525–1650 = Globe Production in the Low Countries and Its Impact in Europe, 1525–1650 (blz. 49–65/45–60).
Dekker, Elly, Innovationen bei der Herstellung von Himmelsgloben = Innovations in the Making of Celestial Globes (blz. 67–86/61–79).
Hofmann, Catherine, Der Globus als Symbol in den Emblem-büchern des Abendlandes (16. und 17. Jahrhundert) = The Globe as Symbol in Emblem Books in the West, Sixteenth and Seventeenth Centuries (blz. 87–128/81–120).
Lippincott, Kristen, Macht und Politik: Die Rolle des Globus in der Porträtkunst der Renaissance = Power and Politics: The Use of the Globe in Renaissance Portraiture (blz. 129–147/121–138).
Mokre, Jan, Mehr als nur Kugeln: Die Vision eines Kurators von einem neuen Globenmuseum in Wien = More than Just Spheres: A Curator's Vision for a New Globe Museum in Vienna (blz. 149–159/139–148).

DE HOLLANDSE CIRKEL 4, nr. 2 (juli 2002)

- Aardoom, L., Landmeters en kettingtrekkers in Nijbroek, 1328–1470 (blz. 2–4).
Eck, Jan van, Op de zolder van Jan Stehouwer: Interessante verzameling geodetisch erfgoed (blz. 5–7).
Kreffer, J.C., Het werken van landmeter L.C. Machen in Epe en Oene (blz. 8–13).
Hamersveld, Kees van, Over landmeters en vuurtorens (blz. 14–18).

IMAGO MUNDI 54 (2002)

Samenvattingen: <http://www.ibrinfo.ac.uk/maps/contents54.html>
Hoogvliet, Margriet, The Medieval Texts of the 1486 Ptolemy Edition by Johann Reger of Ulm (blz. 7–18).

- Arbel, Benjamin, Maps of the World for Ottoman Princes? Further Evidence and Questions Concerning 'The Mappamondo of Hajji Ahmed' (blz. 19–29).
Bendall, Sarah, Draft Town Maps for John Speed's Theatre of the Empire of Great Britaine (blz. 30–45).
Withers, Charles W. J., The Social Nature of Map Making in the Scottish Enlightenment, c.1682–c.1832 (blz. 46–66).
Egmond, Marco van, The Secrets of a Long Life: The Dutch Firm of Covens & Mortier (1685–1866) and Their Copper Plates (blz. 67–86).
Goren, Haim, Sacred, But Not Surveyed: Nineteenth-Century Surveys of Palestine (blz. 87–110).
Palsky, Gilles, Emmanuel de Martonne and the Ethnographical Cartography of Central Europe (1917–1920) (blz. 111–119).
Blake, Erin C., Topographical Prints through the Zograscopie (blz. 120–124).
Frumin, Mitia, Rehav Rubin & Dov Gavish, A Russian Naval Officer's Map of Haifa Bay (1772) (blz. 125–128).
Saunders, Richard L., W. W. deLacy's 1865 Map of the Territory of Montana (blz. 129–134).

IMCoS JOURNAL Issue 90 (Autumn 2002)

- Mitchell, Rose, Old World: Early English Maps: Glimpses of a lost landscape (blz. 5–10).

- Beech, Geraldine, Brave New World? Shaping a new landscape (blz. 11–17).
Dreyer-Eimbecke, Oswald, Reflections on Maps: Address by our outgoing President at the Annual Dinner (blz. 33–47).
Berkman, Jay F., Re-Discovery of the Madeira Islands (blz. 49–56).

MERCATOR'S WORLD vol. 7, no. 4 (July/August 2002)

Internet (sommige artikelen volledig on line): <http://www.mercatormag.com>

- Enterline, James R., Christopher Who? [The author defends his new book, Erickson, Eskimos & Columbus] (blz. 9–11).
Hubbard, Jr., Mrs. Leonidas, A Widow's Way: A journey to the Labrador Divide and the headwaters of the Nascaupsee and George Rivers (blz. 14–17).
Parry, Robert B., Cartography for the 'New' Cyclist [Bicycling maps make a comeback] (blz. 18–23).
Warren, Bill, Map Maker on a Mission: Father Kino and the myth of insular California (blz. 24–29).
Mandell, Mel, Northern Delights: Maps of Scandinavia and Norway on display (blz. 30–35).
Thrower, Norman J.W., The Triumph of Geometry over Geography: Cadastral surveying in the United States (blz. 36–41).
Clancy, Robert, Golden Maps: Gold rush cartography of southeast Australia (blz. 42–47).
—, Letter from the Edge: Vespucci's Tale of a New World (blz. 48–51).
Monmonier, Mark, Targets, Tolerances, and Testing: Taking aim at cartographic accuracy (blz. 52–54).

MERCATOR'S WORLD vol. 7, no. 5 (September/October 2002)

Internet (sommige artikelen volledig on line): <http://www.mercatormag.com>

- Cook, Frederick A., Where All Meridians Meet: Cook's fantastic trip to the Pole (blz. 12–15).
Turley, Gary, 'As Long as Ships Shall Sail': Nathaniel Bowditch and the 'Seaman's Bible' (blz. 16–21).
Edinger, J. Raymond, Back on His River: [George Back goes looking for a lost friend and finds a river] (blz. 22–27).
Miles, Gayla, Not the Retiring Type: [Eben Smith's cartographic love affair continues] (blz. 28–31).
Mandell, Mel, Treading All Over: The little [Michelin] Red Guide launched a publishing empire (blz. 32–37).
De Vorsey, Louis, Navigating Fisheating Creek: [An 1842 expedition map guides the jury in a Florida land dispute] (blz. 38–45).
Leon, Alan, Spaces in the Heart and Mind: Samples from an artist's 'map-books' (blz. 46–49).
Monmonier, Mark, Textbook Examples: How good are the maps we use to teach? (blz. 50–52).
Koger, Grove, Extraordinary Voyages: Jules Verne's geographical imagination (blz. 54–57).

THE PORTOLAN Issue 53 (Spring 2002)

Internet: <http://home.cyberia.com/~jdocktor/portolan.htm>

N.B. In de vorige afleveringen is bij dit tijdschrift wat misgegaan met de nummering: De 'Fall 2001' uitgave is nr. 51 (Caert-Thresoor 20, nr. 4) en de 'Winter 2001–2002' uitgave is nr. 52 (id. 21, nr. 1).
Ningal, Tine, A Case Study of Transition from Mental Map to Web Based Mapping in Papua New Guinea for Cartographic Education (blz. 6–16).

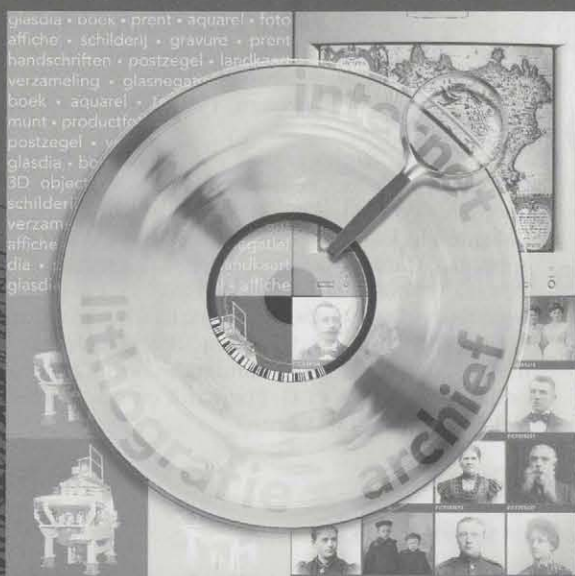
- Postnikov, Alexey V., Russian Traditional Cartography of the Seventeenth Century and the Importance of Semen Ul'yanovich Remezov and his Drawing Books of Siberia (blz. 17–33).
Warren, William J., The 'Diderot' Maps (blz. 34–47).
Docktor, John W., Humphrey Cole and His Map of the Holy Land (blz. 49–51).
Johnson, Bert, The Texas Adopt-A-Map Program (blz. 55–56).
Hubbard, David, The Miami International Map Fair From the Perspective of a 'First-Timer' (blz. 57–58).

THE PORTOLAN Issue 54 (Autumn 2002)

Internet: <http://home.cyberia.com/~jdocktor/portolan.htm>

- Ala'i, Cyrus, The Traditional Cartography of Islamic Classical Societies (blz. 9–19).
Wanser, Heather Egan, Caring for Maps on Paper (includes guide to Preservation and Conservation Resources) (blz. 20–32).
Sander, Thomas F., The Cartographic Traveler (blz. 33–36).
Scheel, Eugene M., Putting 'Little' Washington on the Map (blz. 37–39).
Wilson, Walt, The Shapes of Texas – The Cartographic Evolution of an Icon (blz. 40–52).
Grove, Pearce S., Private Collectors and Collections on the Virginia Tidewater Peninsula (blz. 57–61).

Digitalisering elk denkbaar origineel

PICTURA IMAGINIS
DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie. We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er óók hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil. Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

de hoefsmid 13 - 1851 PZ Heiloo - tel: 072 53 20 444 - fax: 072 53 20 400 - e-mail: info@pictura-im.nl - www.pictura-im.nl

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP VERKOOP S.C. LEMMERS

von Bönninghausenlaan 16
2161 ET Lisse
Telefoon 0252-415332
Giro 1344413

**Zeer grote topografische
collectie prenten van
Nederland van 1500 tot 1900:**

- Stads- en dorpsgezichten.
 - Landkaarten.
 - Beroepenprenten.
 - Gemeentekaartjes.
- (van J. Kuiper, ± 1865).

Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland.
- Lokale beschrijvingen.
- Vogelboeken.
- Bloemenboeken.
- Beroepenboeken.
- Bijbels.
- Atlassen.

**In verband met variabele openingstijden is een
telefonische afspraak aan te bevelen.**

Inhoud 21ste jaargang 2002

Artikelen

AUGUSTEIJN, J., <i>Les délices des Pays-Bas</i>	97
BRINK, L.E.S. en L.M.A. Holl, Mijlpaal of mislukking? Een gewaagd experiment van uitgeverij Ten Brink in de onderwijskartografie	105
DEYS, H.P. en M. van Egmond, 'Ik loop niet met onvoltooide plannen rond': Emeritus-professor Koeman veertig jaar na zijn promotie	3
EGMOND, M. van, Internetportalen voor de geschiedenis van de kartografie	73
KROGT, P.C.J. en F.J. Ormeling, Een handleiding voor kaartgebruik met een legendarandje uit 1554	41
MEURER, P.H., Op het spoor van de kaart der Nederlanden van Jan van Hoirne	33
MOLEN, G.M. van der, Internet en historische kartografie: plaatjes kijken of een nuttige bron?	66
NIESSEN, M.G., Kaarttekeningen voor 'Londen'	9
ORMELING, F.J., Een naamkundig hulpmiddel voor oude atlanten	21
ORMELING, F.J. sr., Jan van Roon (1872-1930), veelzijdig, kritisch topograaf	47
[REDACTIONEEL], 1602-2002: 400 jaar VOC	1
REDACTIONEEL, <i>Caert-Thresoor</i> dikker en mooier?	65
STORMS, M., De ontsluiting van oude kaarten op internet	79
VERSELT, H.J., De Franse kaarten van Noord-Nederland (1811-1813)	109
WESTRA, F., Twee onbekende kaarten van Bergen op Zoom uit 1586/1587	15

Thresoortjes

De afbeeldingen van kerken op Van Deventers gewestkaarten (H.J. Verselt)	85
Kartografen als straatnaamthema in Utrecht (E. Hoeboer)	86
Van koperplaat tot potbodem (P. Broeders)	53
Een onbekende Leo Belgicus (H.A.M. van der Heijden)	51

Besprekingen

The Atlas Blaeu-van der Hem of the Austrian National Library / Edited by Günter Schilder, Bernard Aikema, Peter van der Krogt (volume I en II) (J. Mokre)	29
Atlas Blaeu-van der Hem: Reactie op de bespreking in <i>Caert-Thresoor</i> 21 (2002), nr. 1, blz. 29 (E. de Groot en P.C.J. van der Krogt)	61
Black Sea, Golden Steppes: Antiquarian maps of the Black Sea Coast and the steppes of old Ukraine / Bohdan S. Kordan (P.C.J. van der Krogt)	124
De Bommelerwaard in kaart / S.E.M. van Doornmalen (ed.). (M. Storms)	59
De Bommelerwaard in kaart 2: Rivieren en landerijen / S.E.M. van Doornmalen (ed.). (M. Storms)	59
Gerardus Mercator: Atlas sive Cosmographicae Meditationes de Fabrica Mundi et Fabricati Figura (Atlas, or Cosmographic Meditations on the Fabric of the World and the Figure of the Fabrick'd) / Commentary by Robert W. Karrow, Jr. (P.C.J. van der Krogt)	94
Guicciardini Illustratus: de kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's 'Beschrijving van de Nederlanden' / Henk Deys, Matthieu Franssen, Vincent van Hezik, Fineke te Raa en Erik Walsmit (J. Augusteijn)	123
Het Groene Hart in kaart / Mevr. Drs. C.W. Hesselink-Duursma (M. Storms)	59

De kaart van Nederland in de Franse Tijd 1795-1814 / H.A.M. van der Heijden (M. van Egmond)	30
Konst der stuurlieden. Stuurmanskunst en maritieme cartografie in acht portretten, 1540-2000 / W.F.J. Mörzer Bruyns (R. Vermij)	94
Een nuttig en profijtelijk boekje voor alle geographen / Gemma Frisius; met een inleiding en nabeschouwing door H.C. Pouls (J. de Graeve)	60
Sint Maarten in kaart en beeld = St. Martin in maps & prints / Henny Coomans, Maritza Coomans-Eustatia (L. Ruitinga)	29
Topografische Dubbelatlas; Topographische Atlas van het Koninkrijk der Nederlanden 1868 vergeleken met de SmuldersKompas-cartografie begin 21 ^e eeuw / onder redactie van J.F.G. Eberhardt en drs. Machteld Siegmann-Boers (M. Storms)	60

@ la Carte 26, 55, 88, 119

Varia Cartographica 27, 57, 89, 120

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven 31, 63, 96, 125

IMAGO MUNDI

The International Journal for the History of Cartography

IMAGO MUNDI is the only international scholarly journal solely concerned with the study of early maps in all its aspects. The illustrated articles, in English with trilingual abstracts, deal with all facets of the history and interpretation of maps and mapmaking in any part of the world, at any period.

Each annual volume includes:

- Articles
- Bibliography
- Reports, notices and obituaries
- Book reviews
- Chronicle

IMAGO MUNDI is published each summer.

The cost of the annual volumes is as follows:

Vols 43 (1991) onwards	£30 (US\$60)
Vols 27-42	£25 (US\$50)

Prices are inclusive of surface postage.

For further details see:

<http://ihr.sas.ac.uk/maps/imagom.html>

To order send £30 (US\$60) to: IMAGO MUNDI, c/o The Map Library, The British Library, 96 Euston Road, St Pancras, London NW1 2DB, United Kingdom.

Restauratie-Atelier Helmond B.V.

**voor restauratie en conservering van
papier, leer en perkament**

- boeken in leer en perkament
 - charters en zegels
 - prenten en tekeningen
 - kaarten en affiches
 - massaconservering
 - vrijblijvende offertes
-
- vacuüm-vriesdrogen

ondersteuning bij calamiteiten

- 24 uur bereikbaar bij brand- en waterschade

06-575.896.31

Panovenweg 40, 5708 HR HELMOND (NL)

Tel: 0492 - 553990 Fax: 0492 - 552442

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl

Internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Guicciardini Illustratus

De kaarten en prenten in Lodovico Guicciardini's 'Beschrijving van de Nederlanden', H. Deys, M. Franssen, V. van Hezik, F. te Raa en E. Walsmit.

Dit boek gaat over één van de succesvolste beschrijvingen van de Nederlanden in de tijd van de Zeventien Provinciën. Het werk, oorspronkelijk in het Italiaans geschreven door Lodovico Guicciardini, werd door de eeuwen heen door verschillende uitgevers in allerlei vertalingen uitgegeven. Vooral de schitterende kaarten en prenten van Nederlandse steden waren populair. Niet alleen bij reizigers, maar ook bij de gewone Nederlandse burger. Het boek geeft een overzicht van alle edities die er sinds 1567 zijn verschenen. Alle houtsneden en kopergravures, die gebruikt zijn in de verschillende edities, zijn opgenomen en worden uitvoerig beschreven.

Met een uitgebreide Engelse introductie.

In linnen gebonden. Met 600 afb., 396 pp.

ISBN 90 6194 089 3

€ 159,-

Hollandia Comitatus

Een kartobibliografie van Holland, D. Blonk en J. Blonk-van der Wijst.

Dit aantrekkelijke en rijk geïllustreerde boek biedt voor het eerst een compleet overzicht van alle gedrukte landkaarten van het oude graafschap Holland. Meer dan 100 kaarten uit de periode 1542 tot aan het begin van het Koninkrijk der Nederlanden in 1815 laten de gevolgen zien van inpolderingen, verveningen en stadsuitbreidingen in de provincies Noord- en Zuid-Holland.

Met een uitgebreide Engelse samenvatting.

In linnen gebonden. Met ca. 300 afb., 488 pp.

ISBN 90 6194 418 x

€ 133,87

Abraham Ortelius and the first atlas

Essays commemorating the Quadricentennial of his Death 1598-1998.

Redactie: Marcel van den Broecke, Peter van der Krogt en Peter Meurer.

Rijk geïllustreerde bundel opstellen over Abraham Ortelius, zijn leven en werk. Met een inleiding door Leon Voet en 20 bijdragen door Günter Schilder, Rodney Shirley, Dennis Reinhart en anderen.

In linnen gebonden. 430 pp.

ISBN 90 6194 388 4

€ 168,35

Ortelius Atlas Maps

An illustrated guide, M.P.R. van den Broecke.

Gids met afbeeldingen van alle ataskaarten uit Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum.

In linnen gebonden. Met ruim 240 afb., 308 pp.

ISBN 90 6194 308 6

€ 56,72

The Atlas Blaeu-Van der Hem of the Austrian National Library

Redactie: Günter Schilder, Bernard Aikema en Peter van der Krogt.

5 delen, in linnen gebonden. Per deel ca. 500 afbeeldingen in zwart-wit en 16 in kleur. U tekent in op de gehele serie.

ISBN (set) 90 6194 258 6

Complete geïllustreerde catalogus van een van de grootste en mooiste verzamelatlassen, samengesteld door Laurens van der Hem (1621-1678) en thans in de Österreichische Nationalbibliothek in Wenen.

Met kartografische aantekeningen en kunsthistorische beschrijvingen door Peter van der Krogt en Erlend de Groot.

I Spain, Portugal and France (vols 1-8). Met ca. 700 afb. 632 pp.

ISBN 90 6194 278 0

€ 456,96

II Italy, Malta, Switzerland and the Low Countries (vols 9-17).

Met ca. 600 afb. 732 pp. ISBN 90 6194 348 5

€ 456,96

III - V In voorbereiding.

Koeman's Atlantes Neerlandici

Completely revised illustrated edition.

Samengesteld door Peter van der Krogt. 10 delen, in linnen gebonden.

Per deel ca. 1000 afbeeldingen.

ISBN (set) 90 6194 248 9

Bibliografie van atlanten gepubliceerd in de Nederlanden tot en met de twintigste eeuw. Met afbeeldingen van alle gegraveerde titelpagina's en foliokaarten en registers op kaart- en atlas titels en op persoonsnamen in elk deel. U tekent in op de gehele serie.

I The Folio Atlases Published by Gerard Mercator, Jodocus Hondius, Henricus Hondius, Johannes Janssonius and Their Successors. 1997. With ca. 1000 ill. 755 pp.

ISBN 90 6194 268 3

€ 406,13

II The Folio Atlases Published by Willem Jansz. Blaeu and Joan Blaeu. 2001. With ca. 800 ill. 640 pp.

ISBN 90 6194 428 7

€ 406,13

In voorbereiding:

III Ortelius' Theatrum Orbis Terrarum, De Jode's Speculum Orbis Terrarum, The Epitome, Caert-Thresoor and Atlas Minor, The Atlases of the XVII Provinces

IV Town books

V Composite atlases

VI Atlases of the 18th century

VII Pilot guides up to ca. 1650

VIII Pilot guides and sea atlases

IX Van Keulen's sea-atlases and pilot guides

X Atlases of the 19th and 20th century

Verkrijgbaar via de boekhandel of bij de uitgever.

De fondscatalogus 2001-2002 wordt op aanvraag toegezonden. Nadere informatie: hes@forum-hes.nl Zie ook onze website <http://www.forum-hes.nl/hes.htm>.